

УДК 929.52:930.85

Emir Edigü (Edige) Ve Oğullarının Nogay Ulusu'ndaki Yeri

Derya Derin Paşaoğlu

(Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye)

Özet. Altın Ordu Hanlığı'nda Toktamış Han'ın ardından başlayan taht mücadeleleri sonucu Deşt-i Kıpçak coğrafyasında Cuçi neslinden gelen şehzadelerin etrafında toplanmaya başlayan Cuçi ulusu XV yüzyılda Kırım, Kazan, Kasım, Nogay, Küçüm ve Astrahan gibi siyasi parçalara ayrılmıştır. Söz konusu Cuçi Ulusu parçalarından olan Nogay Ulusu'nun ortaya çıkışı ve siyasi yapılanması Emir Edigü (Edige) ve oğulları tarafından gerçekleştirilmiştir. Bugünkü Nogay kabileleri Edigü neslinden gelen mirzalarla teşkilatlanmış ve kabilelerin isimleri yine bu mirzalara dayanmaktadır.

Çalışmamızda Nogay Ulusu'nun ortaya çıkışında Emir Edigü'nün kimliğinden hareketle, Edigü oğullarının (Nogay mirzalarının) liderliğinde Nogay Ulusu'nun parçalara ayrılması ve bu süreçte Emir Edigü neslinden mirzaların Nogay kabilelerindeki yerleri meselesi; yerli kaynaklarda ve Osmanlı arşiv kayıtlarında adı geçen kabileler açısından ele alınmıştır. Nogayların Osmanlı Devleti, Kırım Hanlığı ve Rusya üçgeninde siyasi ilişkilerdeki yeri meselesi bu çalışmanın hacmini aşacak kapsamda bir konu olması sebebiyle burada söz konusu siyasi ve askeri ilişkilere girilmemiş sadece bu ilişkilerde rolü olan Nogay liderlerinin tespiti noktalarında değinilmiştir.

Anahtar kelimeler: Nogay, Kırım, Tatar, Edigü (Edige), Nevruzoğulları, Kasayoğulları, Mamayoğulları, Ormembetoğulları, Yedisian.

Nogaylar¹, Altın Ordu Hanlığı'nın parçalanma sürecinde, bozkır kültürüne sahip, savaşçı ve Deşt-i Kıpçak coğrafyasında hâkimiyet mücadelesi sürdürenlerin başarı için kendilerine taraf olmaya çalıştıkları bir ulus olmuştur. Nogay Ulusu'nun ortaya çıktığı coğrafya, XV. Yüzyılda İdil Nehri'nin doğusunda, Saraycık² şehri merkez olmak üzere Yayık ve Cim (Emba) nehirleri sahası olup Sirderya'ya kadar uzanmaktadır. Bu yüzyılda bölgede göç eden uruğlar Altın Orda Hanlığı'nın sol kol uruğlarıdır ve *Şirin*, *Arın*, *Kıpçak*, *Argun*, *Alçın*, *Katay* ve *Mangıt* olmak üzere *Yedisian* adıyla bilinmektedir [40, s. 281]. *Yetmiş bin kaz-*

1 Nogayların menşei, uruğları, isminin menşei ve ulus veya hanlık olmaları konusu tarafımızdan *Nogayların Hanlık ve Ulus Olma Sorunsalı*, başlığı altında incelenmiş ve yayına hazırlanmıştır.

2 Serâcûk (Saraycık) ismindeki cûk (cık) küçük anlamına gelir ve Ulu-su (Yayık) Nehri'nin kıyısındadır [27, s. 519].

gan anlamına gelen *Yedisán*³ uruğlarından *Şirinler*⁴ başta olmak üzere ilk dördü Kırım tarafına göçmüşlerdir, kalanlar ise *Nogay-Mangıt* adı ile anılmışlardır [40, s. 281]. Nogayların doğu kaynaklarında *Mangıt* olarak bilinmeleri [8, s. 22] Emir Edigü'nün *Mangıt* lideri Kutlu Kıya Beg'in oğlu olması hasebiyle Nogay Ulusu'nda hâkim ulusun *Mangıtlar*⁵ olmasındandır. Keraytov, Nogay Ulusu'nun içinde yer alan boyların otuz ikisinin ismini vermiş ve *Kıpçak, Kanglı, Uysun, Nayman, Kereyit, Kongrat, Mangıt, Katagan, As, Kitay, Bayis, Baydar, Bayata, Bayteke, Kobek, Tama, Keneges, Matakay, Bodrak, Majar, Şijuvit, Nukus, Ming, Uygur, Abaz, Bulgar, Kırgız, Türkmen, Sirak, Kobanşı, Durmen, Merkit* olarak listelemiştir [36, s. 17]⁶. Trepavlov bu listeyi yetmişe çıkarmıştır [56, s. 499]. Ancak bu boylar sadece Nogay ulusunun içinde değildir. Boyların birçoğu yine birlikte *Kazan, Özbek, Karakalpak, Kırgız, Başkır, Türkmen, Yakut, Tatar, Kırım Tatarı, Hakas, Altay* uluslarının oluşumunda da etkin rol oynamışlardır [36, s. 17; 7, s. 33; 6, s. 570]. Nitekim bu boyların bazıları; *Kıpçak, Hitay, Burlak, Kondra meyk, Kilçi, Nayman, Ağran-Çapçak-Tuma ve Haydaroğlu Türkmenleri, Kara Kıpçak, Mangıt, Altıyakoğlu, Kızılbayoğlu, Aksüyün, Nartaylak, Kanglı* olmak üzere 18. yüzyılda Kırım Hanlığı himayesindeki Edigü neslinden gelen mirzaların nökerleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar [5, s. 234-239]⁷.

Emir Edigü liderliğinde başta *Mangıtlar* olmak üzere Sirderya boyunda kalan *Yedisán* uluslarının oluşturduğu askeri bir güç olan Nogaylar, onun ölümünden sonra oğlu Nureddin zamanında büyük bir siyasi birlik sağlamışlardır. Ancak kısa bir süre sonra Kazan ve çevresinin Rus hâkimiyetine girmesi, saf bir bozkır

3 *Yedisán*: Yedi Tümandır. Bir Tümen: on bin, yedi tümen yetmiş bin kazandır [37, s. 17].

4 Başlarındaki Karaçi beylerinin liderliğinde Kırım yönetiminde söz sahibi olmuşlardır. Şirin Beyleri, Karaçi Beylerini temsilen baş karaçılığı elinde tutmuştur [15, s. 222; 32, s. 22].

5 *Mangıtlar*, Deşt-i Kıpçak'ta Türk boylarıyla karışıp İslamlaşan bir Moğol kabilesidir. Moğolların efsanevi ataları olan Alan-koa'nın evlatlarından Nirunlara -ışığın oğlu-pak nesile [17, s. 59] bağlanan *Mangıtlar* Alan-koa'nın yedinci göbekten torunu Tumine'nin dokuz oğlundan en büyüğü Caksu'nun; Nuyaktin, Urut ve Mangkut adlı üç oğlunun kendi isimleriyle birer uruğ teşkil etmeleriyle ortaya çıkmıştır [6, s. 570; 43, s. 14].

6 Ayrıca Nogay etnik adı, Manas Destanının bütün nüshalarında geçmekle birlikte Ak Nogay, Kara Nogay ayrılması dahi vardır ve Kırgızların içinde Nevruz (Nooruz uulu), Mamat ve Urak (Orak) boyları da yer almaktadır [38, s. 158]. Söz konusu ortaklığın sebebi, gerek Nogayların ve Kırgızların içerisinde yer alan Kıpçak ve Kırgız uluslarının tarihi ve coğrafyasında gerekse *Nogay-Mangıtların* Sirderya boyunda oldukça geniş bir coğrafyada etkin olmalarında aranmalıdır.

7 Çalışmamızda; söz konusu boyların kökenleri tartışmasına ve Nogay kabilelerinin adlandırılmalarında bu boyların rolü meselesine, müstakil çalışılması gereken husus olması ve çalışmamızın hacmini aşması hasebiyle değinilmemiştir. Sonuç kısmında verilecek olan kabileler tablosuna da eklenmemiştir. Çalışmamız sadece Nogay Ulusu'nun Emir Edigü oğulları liderliğinde parçalanması ve bu kabilelerin alt dallara ayrılışı nezdinde ele alınmıştır.

kültürüne ve ekonomisine sahip ve bağımlı Nogayları zor duruma sokmuştur. Geçim sıkıntısı, kıtlık ve hastalıklar Nogaylar arasında huzursuzluk ve iç mücadeleye zemin hazırlamıştır. Sorunların çözümü konusunda Edigü oğulları arasında çıkan görüş ayrılıkları, kopmalarla ve Deşt-i Kıpçak⁸ coğrafyasında farklı bölgelere ayrılmaları sonuçlanmıştır. Bu hareketlilik 21. Yüzyıla kadar devam edecek hareketliliklerin başlangıcı olmuştur. Öte yandan Nogay Uluslarını inceleyebilmeyi de güçleştirmiştir.

Nogaylar, farklı zaman aralıklarında farklı bölgelerde, çeşitli boy ve kabileler halinde Edigü neslinden gelen mirzalar etrafında ve mirzaların isimleriyle karşımıza çıkmışlardır. Kırım Hanlığı, Osmanlı Devleti ve Ruslar arasındaki siyasi ve askeri mücadelelerde farklı saflarda yer alarak bölgede kaygan bir zemin oluşturan Nogaylar, İdil'den Tuna'ya kadar Karadeniz'in kuzeyinde atlı ve bozkır kültürünü muhafaza etmişlerdir. Rusya'nın coğrafyadaki yayılcı politikasıyla paralel olarak hareket sahaları daraldıkça, Kırım Hanlığı ve Osmanlı himayesini talep eden binlerce Nogay 19. ve 20. Yüzyılda Osmanlı topraklarına göç etmiştir.

Emir Edigü, Oğulları ve Nogay Kabileleri

Emir Edigü, hayatı kahramanlık ve maceralarla dolu, özellikle Ruslara karşı savaşlarıyla sadece *Mangıt-Nogay* uruğlar arasında değil Karadeniz'in kuzeyinde ve İdil boyundaki kavimler arasında da destanlara [51, s. 1; 18, s. 1] konu olmuş şahsiyeti ile bilinen Altın Ordu emiridir [40, s.141-142].

Emir Edigü, *Mangıtların* önderi Kutlı Kıyalı'nın oğlu İdiki (İdigü, Edigü, Edige) Beg'dir [23, s. 270]. Emir Edigü'nün Hz. Ebubekir'e dayanan soyu hakkında çeşitli kaynaklarda şecereler verilmiştir. Bu konuda yapılan en kapsamlı araştırma DeWeese'n eserinde [16, s. 385] yer almaktadır. **Tablo 1'de** de görüleceği üzere Edigü'nün soyunu Hz. Ebubekir'e dayandıran kaynakların vermiş olduğu şecereler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Ancak kaynakların genel olarak Baba Tukles'den Edigü'ye kadar olan nesilde hem fikir oldukları görülmektedir. Bilindiği üzere Baba Tukles, Altın Orda Hanlığı'nda Özbek Han'ı İslâmiyet'e davet için Deşt-i Kıpçak coğrafyasına gelen dört ulemeden biridir. Nitekim Özbek Han'ın İslâmiyet'i kabulüyle birlikte burada kalarak Deşt-i Kıpçak coğrafyasında İslâmiyet'in dini hükümleri konusunda eğitimler vermişler ve Şeyh Baba Tukles nesli emirlik makamında devam etmiştir [14, s.118]. Emir Edigü'nün siyasi gücünün yanı sıra hanlık içerisinde Baba Tukles neslinden gelmesi hasebiyle Müslüman halkın gözünde sahip olduğu saygın statüyü göz ardı etmemek gerekir. Nitekim aşağıda ifade edileceği üzere İbni Arapşah tarafından, *Emir Edigü'nün samimi ve takva ehli bir Müslüman* olarak tanımlanması, söz konusu statüyü hak ettiğinin göstergesidir.

⁸ Deşt-i Kıpçak tanımı için bkz. [4; s. 9; 35, s. 11]

Tablo 1: Emir digü Soyunu Hz. Ebubekir' Bağlayan Şecereler							
Defter-i Cengiz-name [12, s. 88, 249]	Umdetü'l-Ahbâr' [5, s. 232]	Osmanov [16, s. 386]	Defter-i Celayir [16, s. 386]	Lusupov Şeceresi 1654 [16, s. 386]	Lusupov Şeceresi 1686 [16, s. 386]	Matlab'et-Talibin [16, s. 386]	Kara Nogay Destan Rivayeti [16, s. 386]
Ebubekir	Ebubekir	Ebubekir	Ebubekir	Abubekir	Ababuk	Ebubekir	Ebubekir
Muham-med	Muham-med	Muham-med	Muham-med	Magamet	Magomel	Muham-med	-
Sultan Ka'b	Sultan Ka'b	Sultan Ka'b	Sultan Ka'b	Kegap	Kegab	Ka'b	Kiab
Hürmüz	Murad	Hürmüz	Hürmüz	Girmez	Girmis	-	Irmiz
Halid	Halid	Halid	Halid	Haleb	Halid	Valad	Hanit
Velid	Haydar	Velid	Velid	Zalid	-	Haldar	Valit
Kayuda	Has	Kaydah	Kaydah	Kyiaye	-	Mevlut	Kaida
Mevlüd	Safa	Mevlüd	Mevlüd	Kuled	Kuliud	Haydar	Mavlut
Ebu'l-gas	Bahaüddin Veled	Ebu'l-As	Ebu'l-As	Abulgazi	Abulgazi	Abul-As	Abul-Az
Selim	İbrahim	Salim	Salim	Selim	Selim	Salim	Selim
Sadak	-	Sadak	Sadak	Sıddık	Sıddık	Safa	Sudak
Ebu'l-Hak	-	Ebu'l-Hak	Ebu'l-Hak	Abdülhak	Abdelhak	-	Abdülhak
Osman	Celaleddin sultanü'l-ulema eş-şeyh Bahaüddin Veled**	Osman	Osman	Usmanor	Osman	-	Osman
Celaleddin	İbrahim	Celaleddin	Celaled-din	Celaled-din	Celaled-din	Celaled-din	Celaddin
Baba Tukles	Baba Tukles	Baba Tukles	Baba Tukles	Baba Tukles	Baba Tukles	Baba Tukles	Baba Tukles
Terme	Tureme	Terme	Terme	Termes	Termia	Turm	Turme
Kazici	Karapçı	Kazicin	Karapçı	Karapçı	Karapçı	-	Kzeçi
İslam Kıya	İslam Kıya	İslam Kıya	İslam Kıya	İslamKaia	Slamkai	İslamkıya	İslamkaya
Kadir Kıya	Kadir Kıya	Kadir Kıya	Kadir Kıya	Kadulkaia	Kadurkai	-	Kadirkaya
Kutlu Kıya	Kutlu Kıya	Kutlu Kıya	Kutlu Kıya	Kudukaia	Kadlukai	Kıya Biy	Kulukaya
İdigü Biy	İdigü Beg	İdige	İdige	Edigi	İddigei	Edigi Biy	Adige

* Umdetü'l-Ahbâr'ın sonunda *Edigü Beğ ve Evladının Ahvali* adlı bir başlık bulunmaktadır. Eserde gerek bu bölümde, gerekse Altın Ordu ve Kırım Hanlığı'nın tarihini izah eden bölümlerde Edigü ve oğulları hakkında oldukça hacimli veriler içermektedir. [5, s. 232]

** Kırımı eserinde bu ismi bir bütün olarak *Celaleddin sultanü'l-ulema eş-şeyh Bahaüddin Veled*, şeklinde ifade etmiştir; *Baba Alim şeyh Arifibillah Tuğlas bin şeyh İbrahim bin Celaleddin sultanü'l-ulema eş-şeyh Bahaüddin Veled bin eş-şeyh Safâ* şeklinde devam etmektedir, ayrıntılar için bkz.: [5, s. 232].

Yakubovsky, İbn Arabşah'a atıfla Emir Edigü'nün, *gayet esmer yüzlü, orta boylu, tıknaz vücutlu, akıllı, cömert, güler yüzlü, basiretli ve dirayetli bir adam olduğunu* belirtmiştir. Emir Edigü ile ilgili bilgilere ulaşırken, Arap ve Acem kaynakların bu konuda yetersiz olduğunu, Rus kroniklerinin çok zengin bilgiler içerdiğini vurgulamış, özellikle Nogay menkıbesindeki Edige adlı kahramanın, *göçebe aristokratlarının gönlünü yapmak üzere tertip edilmiş olduğunun ve bu destanın Edige'nin kişiliği üzerine tarihi realiteye uygun bir fikir vermeyeceğinin* altını çizmiştir. Ayrıca, yine bu kaynaklara dayanarak Edige'nin esas özelliğinin *sadakatsizlik* olduğu söyleyip onun, en desso ve haris bir Altın Orda hükümdarı olduğunu nakletmiştir [59, s. 190]. Yakubovsky'nin *kaynağının Rus kronikleri olması ve Edige'nin de Altın Orda Devleti'nin güçlü bir emiri olması ve Ruslara karşı mücadelesi ile dikkat çekmesi göz önünde bulundurulduğunda* bu yaklaşımı anlamak zor değildir.

Oysa Yakubovsky'nin kaynak gösterdiği İbni Arapşah, Emir Edigü'yü bir yandan fiziksel tanıtırken, Yakubovsky'nin almaktan imtina ettiği askeri yönünü; *bütün düşüncesi; düşmanını tuzağa düşürmek, savaş hileleri ve savaşmak olup, görüş ve düşünceleri diğer insanlardan farklı, tanımıyla ifade etmiştir. Ayrıca siyaset konusunda değerli görüşleri vardır ve âlimlere ve faziletli kişilere himmet eder, sözleriyle yöneticiliğini izah etmiştir. Özellikle takvâdar, fakirlere yakınlık gösterip, onlarla şakalaşarak, şirin sözler söyler, orucu hakkıyla tutar, şeriatı gözetip, gecelerini ibadetle geçirir Kur'an'a, sünnete ve âlimlerin sözlerine bağlıdır,* [28, s. 151] diyerek Edigü'nün insanî ve dinî vasıflarını sıralamış ve samimi bir Müslüman olduğunu vurgulamıştır. Nitekim Kırımî, Edigü ile oğlu Nureddin arasında gelişen siyasi görüş ayrılığı problemini izah ederken, Nureddin'in babasının mescidini parçaladığından bahseder ki bu; yaylaya çıkıldığı vakit cemaat namazlarının boşa geçmemesi amacıyla yaptırdığı, arabalarla çekilen büyük bir mescittir [5, s. 94] ve yönetici sorumluluğundaki dini hassasiyeti görmemiz açısından ehemmiyetlidir.

Edigü, kaynaklarda karşımıza ilk defa Altın Orda Han'ı Toktamış Han döneminde çıkar. Toktamış Han tahta çıktığı zaman, Edigü 18 yaşında mirza olup, han hizmetinde bulunan iç oğlan statüsündedir. Ancak bu görevden, Hz. Ebubekir'in oğlu Muhammed'in neslinden gelmesi hasebiyle (gulam mesabesinde olmaktan) ar edip, kazak çıkmış ve çevrede yılki sürmüşse de her kaçışında yakalanıp hanın dergâhına getirilip, hapsedilmiştir. Edigü Mirza'nın babası Kutlu Kıya Bey'in küçük kardeşi Eseney Bey (Edigü'nün amcası), bu dönemde mîr-i mirân olan (Şirin Mirzaların atası) Emir Rektemür'ün arkadaşı ve yakın dostudur. Bu dostluğa istinaden Emir Rektemür, Edigü Mirza'nın affedilmesi hususunda hana ricacı olup, Emir Edigü'yü himaye etmiştir. Ancak Edigü Mirza yeniden kazak çıkıp, yakalanınca katledilmesine karar verilmiştir. Dokuz nefer nökerini yanına

olarak kazak⁹ çıkan Edigü, Emir Timur'a iltica etmiştir (1391) [5, s. 91; 52, s. 194, 195].

Timur'un İran, Maverâünnehir ve Türkistan'ı ele geçirmesi üzerine, Toktamış Han'ın çevresindekiler de bu durumdan rahatsız olup, ecdadının topraklarını alması konusunda Toktamış'ı tahrik ettikleri sırada, Timur, Edigü rehberliğinde Aladağ üzerinden Harezm'e girmiş ve Toktamış üzerine harekete geçmiştir. Edigü, Harezm'de yeğeni, Şiban neslinden Melik Timur oğlu Kutluk Temür Oğlan ile kardeşi Künçek Oğlan'ı bulup Timur'a getirmiştir. Timur, Deşt-i Kıpçak içlerine çekerek Timur ordularını perişan etmek isteyen Toktamış'ı üç ay boyunca takip etmiş ve sonunda iki ordu karşılaşmıştır. Edigü ve Timur-Kutluk, Timur'un ordusunun ilerisinde bulunup, Toktamış Han karşısında büyük başarılar kazanmışlar ve Toktamış askerleri bozulmuştur. Timur, Edigü'yü Timur-Kutluk'ı ve Künçek Oğlan'ı dağılan boyları ve askerleri toplamaları için göndermişse de sadece Künçek Oğlan Emir Timur'a geri dönmüş, aralarında anlaşan Edigü ve Timur-Kutluk Yayık Irmağı'na doğru ilerlemişlerdir. Durumu fark eden Timur, onları durdurmak istese de başarılı olamamıştır.¹⁰

Edigü, topladığı illerde Timur-Kutluk'u han ilan edip, kendisi de bey olmuş ve Toktamış'a karşı mücadele etmiştir (1399). Bu mücadeleler sırasında Kara Don nehri yakınında atı yardan uçan Toktamış Han'ın ölümü üzerine Timur-Kutluk hanlık makamına oturtan Edigü, kendisi de *emirü'l-ümera* olarak Cuci Ulusuna hâkim olmuşlardır. Hâkimiyetleri, Harezm, Saraycık, Kırım, Kazak, Kazan, Başkurd, Alatar, Ejder Han, Rus ve Bulgar vilayetlerini kapsamaktadır. Bir süre sonra Timur-Kutluk ölmüş [5, s. 93; 28, s. 151]¹¹, Temür ve Polad adlı iki oğlu kalmıştır.

Temür Kutluk'un vasiyeti üzerine birader zadesi Şadibek, Edigü Beğ tarafından hanlığa getirilmiştir [5, s. 93]. Yönetimi elinde tutan Edigü Bey, kendi reformlarını başlatmıştır. Düzen ve disiplini tesis ettikten sonra Cengiz yasası'na ilaveler yapmış, vergi sistemini değiştirip eskiden süregelen Mısır'a yapılan köle ticaretini yasaklamıştır. Söz konusu uygulama ticarete önem vermemesinden

⁹ *Kazak çıkmak* kavramı, Cengiz Han soyundan bir prens veya kabile reisi olan liderin nökerleriyle birlikte bozkıra kaçışını ifade eder. Söz konusu kaçış, güç toparlamak amacıyla uzaklaşmaktır. Kazak çıkmada gidilecek yerin seçimi, başarıyı belirleyen en önemli amil olmuştur. Han soyundan gelenler için söz konusu yerler; bazen atalık ve kabilesi bazen karaçi beylerinden biri olurken bazen komşu topraklardaki Leh ve Rus müttefikler dahi olmuştur. Uygun destekleyici bulamayanlar ise bozkırda yıllık sürüp asker toplamaya çalışmışlardır [15, s. 159].

¹⁰ Nizamüddin Şamî'nin *Zafernamesi*'nde Emir Edigü'nün, Timur Kutluğ ve Künçek oğlanla birlikte Toktamış Han'ın düşmanı olarak Emir Timur'a sığındıkları ve tabiiyet bildirdikleri, ancak daha sonra evlerini toplayıp gelmek üzere gidip, verdikleri sözde durmayarak, vefasızlık ettikleri ifade edilmektedir [44, s. 152; 51, s. 184].

¹¹ 1400'de Timur Kutluğ'un ölmesi üzerine Edigü tarafından hanlığa Şadibek getirilmiş ve Şadibek, selefi Timur Kutluğ kadar bile bağımsız kalamamış, ayrıca zevk ve eğlenceye düşkünlüğü nedeniyle bütün hâkimiyet Edigü'ye geçmiştir [59, s. 194].

değil, Türk nüfusunun azalmasını engellemek olmalıdır. Kısa süre sonra tahtta tek başına kalmak isteyen Şadibek, Mısır'la ticaret yapan tüccarların desteğiyle Edigü'ye karşı çıkmışsa da başarılı olamamıştır. 1408 yılında Rus knezlerinin aralarındaki gerginlikten yararlanması bilen Edigü, Moskova üzerine sefere çıkmış ve Toktamış Han dönemindeki seferin sonuçlarına benzer bir başarı ile dönmüştür [33, s.110].

Şadibek Han'ın ölümü üzerine Nureddin Mirza, babası Edigü Beğ'e *ya sen han ol veya bana ruhsat ver ben han olayım* demiştir. Gelecek için endişeye düşen Edigü, *bizim neslimiz Hz. Ebubekir'den sonra saltanat tahtına ayak basmamış ve meşihat (şeyhlik) merkezinde olmuşlardır. Bazıları meşihat ve emâreti birleştirmişlerdir. Bu fikir fasiddir*, diyerek oğluna karşı çıkmış ve Temür-Kutluk Han'ın oğlu Temür'ü hanlığa getirmiştir. Babasına kızan Nureddin Mirza ise Temür'ün küçük kardeşi Polad'ı han ilan etmiş¹² ve Uyşin Kabilesinden Pîr Muhammed'i emir yapıp, asker toplayıp, babasının üzerine yürümüştür. Edigü Beğ oğlunun bu hareketine üzülüp, *karşısına çıksam ona ya da bana bir zarar gelse her ikisi de banadır, ben ihtiyarım korkmak ayıp değil* diyerek yanına bir miktar adam alıp Harezmi Kalesi'ne çekilmiştir. Babasının vilayetine giren Nureddin Mirza burayı yağmalamış, hatta babasının yaylaya çıktıklarında cemaatle namazlarının boşa geçmemesi için yaptırdığı, arabayla çekilebilen bir mescidin keçelerini bile parçalamıştır. Bu sırada Toktamış'ın büyük oğlu Celaleddin Sultan, Edigü Beğ'in Harezmi'e gittiğini ve Nureddin'in yaptıklarını duymuş ve askerleri ile Nureddin üzerine yürümüştür. Polad Han ve Nureddin, babasının yanına kaçmışlarsa da onlar Harezmi'e ulaşmadan Celaleddin, Barın Seray Beğ ve Cihan Mirza ile birlikte yetişip, Polad Han'ı öldürmüşler ve *Nureddin'i öldürmekle Edigü nesli tükenmez, hile yapıp Edigü Beğ'i ve neslini topluca öldürelim* diyerek onu alı koymuşlardır. Cihan Mirza ve Barın Seray Bey, Nureddin'i yanına alıp Harezmi'e giderek *Celaleddin Han buyruğuyla barış için geldiklerini* bildirmiştir. Edigü Beğ hile olduğunu anlamış ama çevresindekileri ikna edememiş ve gelenleri kaleye almıştır. Toktamış'ı öldürdüğü zaman kızı Canıbek Hanuş'u oğlu Nureddin için saklamış olan Edigü, Celaleddin'in beğleri ile birlikte oğluna düğün yapmış ve Celaleddin Han'a gitme zamanı gelince tedbir olarak önce küçük oğlu Seyyid Ahmet'i göndermiştir. Ancak düğün hikâyesini ve Nureddin'in öldürülmediğini duyan Celaleddin Han, Seyyid Ahmet'i öldür-

12 Yakubovsky, "Rus kroniklerine göre; Polad ve Temür-Kutluğ'un oğlu Timur'un tahta çıkışlarını aynı anda vermez. Şadibek'in 1408'e kadar tahta kaldığını ölümüyle yerine Polad Han'ın geçtiğini ve 1409'da Edigü'nün Rusya üzerine büyük bir sefer yaptığını ve doğu kaynaklarının bu seferden beklenildiği gibi habersiz olduğunu vurgulamıştır. 1410 yılında Polad Han'ın ölümü üzerine Temür'ün han olduğunu ve Edigü'ye cephe aldığını bu nedenle Edigü'nün kaçarak, Saray-ı Cedid, Kefe, Azak, Harezmi, Saraycık, Hacı Tahran ve Racan'da Polad Han adına para bastırmaya devam ettiğini (ancak Polad Han'ın hayatta olması görüşünün doğru olamayacağını) belirtmiştir [59, s. 196-199].

müştür ve beylerin yapmış olduğu Edigü'yü yok etme planı bozulmuştur [5, s. 96].¹³

Celeleddin'in han olmasıyla, Toktamış'ın diğer oğulları onun etrafında toplansalar da O, kardeşlerinin hiç birine iltifat etmemiştir. Bunun üzerine, kardeşi Kebek, atalığı olan Rektemür oğlu Yahşi Hoca'nın desteğiyle Celeleddin'i öldürmüştür. Tahtın Kebek'in ele geçirmesinden korkan ve taşrada bulunan Cabbar Berdi kendisi Saray'a ulaşınca kadar kardeşi Kerim Berdi'yi tahta çıkartmış, daha sonra gelip tahtı devralmıştır. Ancak kısa bir süre sonra bir şarhoşluk ortamında bu iyiliğin gündeme gelmesiyle çıkan kavgada Kerim Berdi, Cabbar Berdi'yi öldürmüş, ardından çıkan kargaşada Kerim Berdi de öldürülmüş ve Cuci Ulusu başsız kalmıştır. Boş kalan tahta Kebek (Toktamış'ın oğlu) çıkmışsa da kışlamak üzere Kebek Han'ın Bozan Suyu kenarına gitmesini fırsat bilen Edigü Beğ, Şiban Han neslinden Çekre Oğlan'ı hanlık makamına oturtmuş, Kebek Han'ın ordasını basıp onu öldürmüş, böylece Çekre Han müstakil han olmuştur [5, s. 99].

Çekre Han, hanlığının üçüncü yılında artık Edigü Beğ'den kurtulmak istemiştir. Durumu fark eden Edigü Beğ, Çekre Han'ı kovalayıp, Müyesseroğlan evladından Seyyid Ahmed'i tahta çıkarmıştır. Kısa bir sonra Seyyid Ahmet eceliyle ölünce, (Türkistan'a giden Çekre Han da eceliyle ölmüştür) mecburen nesli Müyesser'den Derviş adlı, mecnun, pejmurde, akılsız ve pis bir adamı han yapmak zorunda kalmış ancak bir yandan da hanlığa uygun kişi araştırmaktadır¹⁴.

Cabbar Berdi ile Kerim Berdi'nin kardeşi olan Kadir Berdi, onların katli olunup Kebek'in tahta çıktığı sırasında, buradan kaçarak, Kırım, Kabartay civarında Tatartob adlı yere gidip, yerleşmiştir. Bir gün *Şirin, Barın, Argun, Kıpçak* ve sair uruğların beğleri hep birlikte oturmuşlarken, bir küçük köpeğin etrafına, çok sayıda büyük köpeğin toplandığını ve kavga ettiklerini görmüşlerdir. Han bu tabloyu beylere göstererek, *hepsi kavga ediyor ama hiç biri ortada ki küçük köpeğe dokunmuyor diyerek nedenini sormuştur. Beğler küçük köpek kudurmuştur, diğerleri korkudan yaklaşmıyorlar dediğinde Kadir Berdi, bize ve sizlere korku ayıptır, Edigü dedikleri adam hepimizi, dar-ı diyarımızdan, evladımızdan, yârimizden ayırmış, şaşkın ve perişan gezmemize sebep olmuştur. Evlatlarımız*

13 Müellif Kırımı, bu bilgileri *Tarih-i Dost Sultan*'dan almıştır.

14 Yakubovsky'nin *Edigü hayatının son yıllarında sıkıntılı günler geçirmiştir. Altın Orda artık bütün Tatar uluslarını kucaklayan birleşik bir devlet değildir, sadece Batu ve Şiban sülalelerine mensup Tatar ulusları kalmıştır. Timur Han ve Celeleddin mücadelesinden sonra Edigü siyasi rolünü kaybetmiştir*, [59, s. 204] şeklinde değerlendirmesi yerli kaynaklardaki bilgileri ile çelişir. Umdetü'l-Ahbâr'a göre; Celeleddin Han'dan sonra Çekre, Seyyid Ahmed, Derviş dönemlerinde tahtın kontrolünün tamamen Emir Edigü'nün eline geçtiği görülmektedir [5, s. 99; 35, s. 29-30]. Kafalı, Ötemiş Hacı'ya atıfla *Emir Edigü, Çekre, Seyyid Ahmet ve Derviş adında üç Prensi daha Altın Orda tahtına çıkarmaya muvaffak olmuştur* şeklinde Edigü'nün hanlıktaki rolünü vurgulamıştır [30, s. 100; 31, s. 42].

karşısında ar etmektense cesurca ölmek daha izzetlidir, diyerek beyleri gayrete getirmiş ve üç bin atlı toplanıp Edigü üzerine yürümüştür. İdil ırmağı henüz buz tutmadığı için geçemeyen atlılar bir süre burada nehrin donmasını beklemek istemişlerse de Kadir Berdi onlara hitaben;

İdil tonsa kim ötmes, Edigü ölse kim almas,

İdilni tonmas burın geçmek gerek, Edigünü ölmes burın almak gerek, yani

İdil donsa kim geçmez, herkes geçer, Edigü ölse yurdunu kim almaz, herkes alır, lakin erkek olana İdil buz olmadan geçmek gerektir, Edigü ölmeden kat ederek yurdunu almak gerektir, demiştir. Büyük güçlükler çekilerek İdil'i geçmişlerdir. Edigü durumu haber almış ve atmış binden fazla askerle karşı gelmiştir. Çok zorlu geçen muharebede Edigü'nün oğlu Keykubat kaçmış¹⁵, Kadir Berdi¹⁶ Han Edigü'yü ok ile vurmuş ancak Edigü, ağır yaralansa da Han'ı öldürmüştür¹⁷.

Muharebeden sonra hanlarını kaybeden Şirinler ve diğer mirzalar toplanıp kimi han yapacaklarını bilememişlerdir. Hanın kardeşi Gıyaseddin'i bulamamışlar ve sonunda askerler arasında gördükleri, Toktamış'ın babası Toyhocaoğlan'ın kardeşi Çağayoğlan'ın oğlu İçkili Hasanoğlu Uluğ Muhammed'i han yapmaya karar vermişlerdir. Öte yandan muharebede ağır yaralanan Edigü'yü, Kadir Berdi'nin askerlerinden kaçırarak beyleri, gece gelip almak üzere yanına bir nöker bırakarak sazlıklar arasına saklamışlardır. Edigü'nün yerini öğrenen nöker Cantemür Merkan, Toktamış'ın hizmetinde bulunmuş bir nökerdir ki Kadir Berdi'nin adamlarına haber vermiştir. Seray Beğ gelip, göl içinde saklanan Edigü'yü ok ile vurup çıkarmıştır. Edigü kıyıya çıktığında *Kadir Berdi Boğacık sağ mıdır?* diye sormuştur. Küçük ve yiğit olması sebebiyle ona böyle dermiş ki, Edigü Kadirberdi'nin öldüğü haberi üzerine *Sayın Han (Batu Han) yurdu sahipsiz kaldı* diyerek üzülmüştür. İki rekât namaz kılıp, şehadet getirdikten sonra katledilmiştir¹⁴¹⁹ [7, s. 27]. Edigü'nün ölümü ile ilgili Tatarlar arasında ifade edilen rivayetleri değerlendiren Kırımî, *Seray Bey veya Rektemür olduğu söylenmektedir. Cihangüşay-ı Cengizi ve Tarih-i Dost Sultan'a göre; Rektemür'ün emir-i kebirliği Toktamış Han zamanındadır ve Toktamış öldüğünde Rektemür ölmüştür, Edigü'nün ölümüne ulaşamamıştır. Ayrıca Edigü'nün öldüğü zaman baş karaçi Rektemür değil Rektemür'ün oğlu Tekene'dir ve Tekene Edigü'nün kızı Turan Hanuş ile evlenmiştir. Edigü'yü de Rektemür değil Barın Seray Bey katletmiştir* şeklinde konuyu izah etmiştir [5, s.103].

15 Mücadele sırasında Edigü büyük oğlu Keykubat'ı ordusu ile ileri sevk etmiştir. Kadirberdi Han'ın hücumuyla korkuya kapılıp bozulan Keykubat'a *hay negacisli ceman ne kıldın* diye feryad etmiştir. Çünkü Keykubat'ın annesi umeradan gayretsiz bir kişinin kızıdır, *negacisli*: validesi tarafı korkak, bi-mürüvvet demektir [5, s. 101].

16 Edigü'den kurtulmak isteyen ümera ve Kadir Berdi'nin yapmış olduğu bu mücadele hakkında ayrıca bkz.: [58, s. 130].

17 Müellif, *Tarih-i Zübde'den* almıştır [5, s. 100].

Edigü Oğulları

Edigü Beğ'in, çok sayıda çocuğu olduğu ifade edilir. İbni Arapşah'a göre yirmi kadar oğlu vardır, Trepavlov bunlardan dokuzunu tespit etmiştir¹⁸ ancak **Tablo 2'de de** görüleceği üzere Altın Orda sahasında ön plana çıkan ve en çok bilinenler; Keykubat, Nureddin, Mansur, Seyid Ahmed, Gazi ve Nevruz'dur ve 1 de kızı vardır. Turan Hanuş, Şirin Beği Tekene Beğ'in eşidir. Seyyid Ahmed adlı oğlu yukarıda izah edildiği üzere Celaleddin Han'ın Edigü'yü ortadan kaldırma girişimi sırasında öldürülmüştür. Edigü'nün katledildiği muharebeden kaçan Keykubat ve Nureddin, Tura vilayetindeki Başkurd halkı arasına gitmişlerdir. Mansur, Gazi ve Nevruz ise daha önce bahsedilen Şadıbek Han'ın oğlu Gıyaseddin'i de yanlarına alarak Moskova'ya kaçmışlardır.

1	Edigü oğulları	2. kuşak-3. kuşak	4. kuşak
Emir Edigü	1-Mansur	?	?
	2-Gazi		
	3-Nevruz		
	4-Keykubat		
	5-Nureddin	1-Abbas 2-Vakkas	1-Mansur 2-Yağmurçı 3-Musa
	6-Seyid Ahmed		4-Hasan
	7-Turan Hanuş		

Mansur, Gazi ve Nevruz Mirzalar ile Gıyaseddin Sultan (Şadıbek Han'ın oğlu) ile birlikte Moskova'da iken hava muhalefeti nedeniyle çok sayıda adamlarını kaybetmişlerdir. Bunun üzerine Mansur Mirza; *Müslümanız ama ölümlerimiz kâfiristanda kalmakta, gidelim ve savaşalım, ölürsek de ölümümüz toprağımızda kalır* diyerek üç bin atlı asker toplamış ve Yayık Irmağına ulaşmışlardır. Haberi alan Uluğ Muhammed Han hazırlıklara başlamış ve Şirin beği Tekene Beğ'den ordusuyla kendisine katılmasını istemiştir. Tekene Beğ, Edigü'nün öldürüldüğü muharebenden sonra geride kalan kızı *Turan Hanuş* ile evlidir. Kardeşlerinin gelmekte olduğu haberine çok üzülen Turan Hanuş'a elinden gelen yardımı yapacağına söz veren Tekene Beğ, askerleri ile han ordasına ulaşınca bir yardımcısını Mansur Mirza'ya göndermiştir. Adam, Mansur Mirza'ya, *Tekene Beğ'in Uluğ Muhammed Han'ın ordusunun ön safında savaşa gireceğini, kendi üzerine az bir asker gönderilirse bozulup, dağılacakını ancak sol kolda bulunan Kongrad Haydar Beğ'i kendi güçleri ile aşmak zorunda oldukları* haberini iletmiştir. Savaşta Tekene Beğ sözünü tutup kısa sürede bozulup, dağılmıştır ancak, yedi bin askeri ile Kongrad Haydar Beğ'in sürdürdüğü savaş çok çetin geçmiş ancak

18 Nureddin, Mansur, Keykubat, Gazi, Nevruz, Kasım, Said Ali, Sultan Mahmud, Mübarekşah'ın isimlerini veren Trepavlov da sadece Nureddin ve Mansur Mirza nesline ait ayrıntılı şecere vermiştir.

sonunda Mansur Mirza kazanmış ve İdil tahtını ele geçirmiştir. Uluğ Muhammed Han, halkını Kırım tarafına götürmüş [32, s. 403; 26, s. 7; 5, s. 106]¹⁹ İdil tahtına ise, Şadıbek oğlu Gıyaseddin geçmiştir. Bu durum bütün Edigü oğulları için bir velinimettir ve Mansur Mirza bu kadar Uluğ Nogay Tatarına hükmetmiştir. Kırımî eserinde ilk defa burada *Nogay Ulusu*'ndan bahsetmiştir. Daha önceki bölümlerde Emir Nogay ve Kara Nogay Han ile ilgili şahıs adı olarak kullandığı *Nogay* kelimesini ilk defa *Uluğ Nogay Tatarları* şeklinde ulus adı olarak Mansur Mirza'nın hükmettiği ulus için kullanmıştır [5, s. 107].

İki buçuk yıl sonra Gıyaseddin Han ölmüş ve Mansur Mirza bu kez Temür Han'ın oğlu Küçük Muhammed'den başka şehzade kalmadığı için onu tahta çıkarmıştır. Ancak onu yetersiz bulmuş, hanlığını beğenmemiş ve Rus Han oğlu Barak'ı han yapmak istemiştir²⁰. Bu isteğini yardımcısı ihtiyar Cantemür'e danışmış, Cantemür; *Muhammed, devenin gevşegi gibidir, araba çekmeye gelmez ama zararı da olmaz, Barak ise güçlü, kuvvetli erkek devedir, arabamı çeker ama devenin sarhoşluğu gibi kudurması vaktinde seni ayağı altına alır* teşbihiyle, Barak'ın han olmasıyla Mansur Mirza'ya gelecek tehlikeyi anlatmıştır. Mansur Mirza bu sözleri dinlemeyip, Barak'ı han yapmıştır. Barak Han bir süre sonra, müstakil han olma yollarını araştırarak, Mansur Mirza'yı öldürmüştür. Söz konusu teşbihte görüldüğü üzere Altın Orda Hanlığı'nın mukadderatına yön veren Edigü ve oğullarının, hanları tahta çıkarırken esas aldıkları kıstas *yönetimdeki hâkimiyetlerini sürdürebilmeleri* olmuştur. Mansur Mirza'nın bu kıstası dikkate almaması yönetimde güç dengesini hanlık makamından yana çevirmiştir.

Mansur Mirza'nın ölümünün ardından, Gazi ve Nevruz Mirzalar Küçük Muhammed'in yanına kaçıp, Yayık Nehri'ni geçip, Yayık ile Yem (Cem) Nehri arasındaki Kaynar Sakız Suyu çevresinde konmuşlardır. Barak Han ise kalan halkın kendine karşı gelmesinden endişelendiği için onları sürekli dağlık bölgelere göçürerek²¹ fakirleştirmiştir. Durumu öğrenen Gazi ve Nevruz Mirzalar, Barak Han'ı durdurmak için asker toplayıp, Yayık Irmağı'nı geçmişler ve iki ordu karşılaşmış, Barak Han'ın ordusundaki Mansur Mirza'dan kalan askerlerin de desteğiyle Barak Han'ı öldürmüşlerdir.

Küçük Muhammed Han yeniden²² tahta çıkmış ve Gazi Mirza'da baş beğ olmuştur. Bu arada, *Yedisán* halkından sol kol denilen halk aynı zamanda Barak Han'ın yakını ve nökerleridir. Mansur'un öldürülmesinde tahrikleri olması hase-

19 Kırımî bu kıssayı Hitay Kabilesinin ser defteri Seyyid Ali'ye atf yaparak nakletmiştir.

20 Çünkü Mansur Mirza'nın annesi Urus Han'ın kızıdır [5, s. 106].

21 Bu göçler *Kıyan arkası* adı verilen yere gidip gelme şeklinde birkaç kez tekrarlanınca *Kıyan kahtı* adı verilen çok büyük bir kıtlık olur ve halk arasında daha sonra yaşanan büyük kıtlıklar da bu adla adlandırılmış olup, *kıyan kahtı oldu* ifadesi Nogaylar arasında deyimleşmiştir [5, s. 108].

22 Küçük Muhammed Han'ın ikinci hanlık dönemini 1427-1440 yılları arasındadır [32, s. 403].

biyle Gazi Mirza, bu halka eziyet etmeye başlamıştır. Mallarına ve çocuklarına sahip çıkamaz hale gelen Turdi Hoca liderliğindeki söz konusu *Yedisán* sol kol halkı yine bir hile ile Gazi Mirza'yı öldürmüşlerdir. Gazi Mirza'ya bağlı ulus, ortaya çıkan karışıklıkta Kalmuk topraklarına gitmek istemişse de han onları kendine mahsus nöker yapmıştır. Kırım'da bulunan ve bu kargaşayı haber alan Uluğ Muhammed Han, İdil yakınlarına gelmiş ve üç ay boyunca yapılan savaşın sonunda, İdil sahili, Saraycık ve Hacı Tarhan'ın Küçük Muhammed Han'da, Kırım ve çevresinin Uluğ Muhammed Han'da kalmasına karar verilmiştir [5, s.11; 26, s. 7-8]. Böylece Altın Orda coğrafyası İdil boyu ve Kırım olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

Keykubat, sara hastasıdır, suda yıkanırken sarası tutmuş, boğulmuştur [5, s. 11].

Nureddin Mirza: Emir Edigü, Temür Kutluk Han'ın vasiyeti üzerine Şadıbek Han'ı tahta çıkardığında oğlu Nureddin'i de onun yanına saklav (rehine) vermiştir. Şadıbek Han ise Ejder Han darugalığını ve Saray şehrinin otuz bin altınlık yarmak? mahsulünü Edigü oğlu Nureddin'e hediye etmiştir. Nureddin Mirza, Toktamış Han'ın kızı Canıbek Hanuş ile evlidir [5, s. 93, 96].

Edigü oğlu Mansur'un Barak Han ile yaptığı savaşta ölümü ve haleflerinden Gazi Beğ'in yanlış yönetimi (Yedisán halkına muamelesi) ordanın parçalanmasına yol açmış, çok sayıdaki oğullarının büyük çoğunluğu diğer hanların hizmetine girmiştir. Kayda değer topluluklar ise Batı Sibiryaya gitmiştir. Göçerlerin hareketliliği dikkate alınırsa önderler bir boy taraftarını elde tutabilmek için etkin çalışmalıydılar. Boşalan ordanın temel özü, en küçük oğul Nureddin Mirza'nın şahsında (1426–1440) eski göçebe âdetini koruyarak, Yayık Nehri'nin kalp bölgesi olan *Saraycık'da* kalmıştır. Nureddin Mirza, İdil -Yayık Irmakları arasında Nogay iktidarını yeniden kurmuştur [23, s. 270].²³

Nureddin Mirza var olan nefes darlığı hastalığından dolayı Tura vilayetinde ölmüştür. Naaşı Saraycık'a getirilip defnedilmiştir. Geride kalan Abbas ve Vakkas adlı iki oğluna ise Sadem Kıpçağı'nın babası olan Atalık Sadem sahip çıkmıştır. Çocuklara zarar ulaşmaması amacıyla onları vilayet vilayet gezdirip, tebdil-i hal ile yetiştirmiştir [5, s. 234].

Emir Edigü Oğlu Nureddin Oğlu Vakkas

Nogaylar'ın toparlanmasında Nureddin'den sonra önemli bir kişilik olarak, Özbek hanı Ebü'l-Hayr Han'dan ayrılıp Özbek birliği içinde bulunmuş olan diğer boyları da kendisi ile birlikte getiren Nureddin oğlu Vakkas (Qaqqas-Okas) görülmektedir. Nogay Ordası'nın nihai olarak şekil alması Vakkas zamanında gerçekleşmiştir [7, s. 39; 45, s. 25]. Bu dönemde Kıpçak bozkırının hem doğu hem de batı tarafında etkin olan Nogaylar, Ebü'l Hayr'ın ölümünü (1468) takip

23 S. Nogay, M. Özergin'e yaptığı atıfla, *Edigü Beğ'in öldürüldüğü (1419) ve devletin merkez idaresinin dağılıp, ülkenin parçalandığı sıralarda (1420-1430) Nureddin Mirza, Nogay Ulusu'nu bağımsız bir devlet haline getirmiştir. Böylece bütün Nogaylar, devletin ilk hükümdarı Nureddin Mirza döneminde (1426-1440) onun hüküm sürdüğü bölgede ve çevresinde toplanmışlardır*, ifadeleriyle Nogayların ilk teşkilatını Nureddin Mirza'yla başlatır [45, s. 23].

eden, bağlı boyların isyanına ve onun birliğinin dağılmasına yol açan, XV. yüzyıl sonlarındaki değişen bozkır siyasetine katılmışlardır [23, s. 270; 25, s. 32].

Vakkas ve Oğlu Musa Nesli

Vakkas'ın oğulları, Yağmurçu, Musa, Hasan [56, s. 114] ve Mansur'dur. Mansur hakkındaki bilgiye sadece Mamay Destanı'nda rastlıyoruz. Destan'a göre, Mansur Kırım'a gider ve orada Kırım Hanı'nın kızıyla evlenir. Ak Mirza adlı bir oğlu vardır. Ve onun da oğlu Bek Mirza'dır [42, s. 26].

Vakkas'ın ölümünden sonra kardeşi Abbas başa geçmişse de 1491'de onun ölümüyle Nogayların yönetiminde Vakkas oğlu Musa söz sahibi olmuştur. 1502 yılında Musa Mirza'nın ölümüyle²⁴ Yağmurçu başa geçmiş, 1505 yılında onun da ölümüyle Musa oğlu Şaydak (Şeydak, Seyid Ahmed) Mirza Nogay Ulusu'nun yönetimini devralmıştır.

Musa Mirza'nın kaynaklardan tespit edebildiğimiz on oğlu vardır²⁵. Hanzade Hatun ve Seyyid Berke kızı şerife²⁶ Hatun olmak üzere Musa Mirza'nın iki eşi olduğu için Musa oğullarına *İki ananın oğulları* tabiri de kullanılmıştır [5, s.235]. Seyyid kızının asıl isminin Sultan olması nedeniyle şerife Sultan Hatun'dan olan çocuklar *Sultanoğlu* diye bilinirler; Mamay, Alçağır, Togan ve Şaydak'tır. Hanzade Hatun'dan oğulları ise; İsmail, Yusuf, Şagim, Abdullah, Carnarlan, Şıkmamay'dır.

1540'da Şaydak Mirza'nın ölümüyle Nogayların yönetimi Şıhmamay'a (Şehy Mamay) geçmiştir²⁷. 1549'da Şıhmamay'ın ölümüyle Musaoğlu Yusuf Mirza başa geçmiş ve bu tarihten itibaren Nogay Ulusunun mukadderatında Musa oğulları etkin rol oynamışlardır.

24 Musa'nın ölüm tarihi konusunda kaynaklar yetersizdir. Tarihçiler 1502'ye tarihlerler [57, s. 45].

25 Mamay Destanı'nda ise ilk hanımından yedi, ikinci hanımından beş olmak üzere on iki oğlun ismi verilmiştir; birinci hanımdan doğanlar: Yusip, Ali, Kosım, Sıgım, Dosım, Sımayıl ve diğer biri. İkinci hanımından doğanlar: Alşagır, Mamay, Sıydak, Yanmuhambet ve Yavkaştı'dır [42, s.14].

26 Seyyid ve şerif, neseben Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e dayanan kişiler için kullanılmaktadır. Şerif (şerife) hususi bir manada kullanılmamış ise Seyyidle aynı anlamı ifade eder. Ancak tefrik var ise, Şerif (Şerife) Hz. Hasan'ın neslini, seygid ise, Hz. Hüseyin'in neslini ifade eder. [50, s. 208].

27 Alpargu, Şıkmamay için *Musa Mirza'nın kardeşi* [7, s. 40-42] ifadesini kullanmışsa da Musa Mirza'nın Şıkmamay adlı bir kardeşine rastlamadık, kaynaklarda bahsedilen Şıkmamay Musa Mirza'nın oğludur.

[54, s. 142]. 1588 yılında Kırım Han'ı tarafından Azak çevresine yerleştirilmişlerdir. Onlarla birlikte gelen ancak Don nehrinin solunda kalmakta ısrar eden Uluğ Nogay Ulusu'ndan İsmail oğlu Urus oğlu Satı ve Şeydahmed Mirzalarla çatışmaya girmiş, onları öldürmüştür. Oğullarının ölümü üzerine Urus Mirza Yahşisaat üzerine gelmişse de Urus Mirza ve oğlu Kan Mirza'da hayatını kaybetmiştir. Bu olay üzerine kalan Uluğ Nogay mirzaları toplanıp Gazi ulusu üzerine yürüyüp Yahşisaat'ı öldürmüşlerdir 1590. Yahşisaat oğlu Kan Mirza 1590 yılında Gazi Ordası adına hareket etmiştir (46, s. 35)²⁹. 1593 yılında Kozaklar Azak Kalesi'ni kuşattıklarında Kan Mirza bütün Kadı Nogaylarını birleştirerek Don kozaklarının hücumunu püskürtmüş ve Azak şehrini kurtarmıştır [7, s. 85]. *Mamayoğulları*, Kırımî'ni eserini tahrir ettiği dönemde (1744-48) Akkırman Adası'ndadırlar [5, s. 236]³⁰. 1608-1751 yılları arası Kırım Kadı Sicil Kayıtlarına göre Kırım'da *Mamayoğullarının* bulunduğu yerler; Baymaklı, Kongrat ve Çaplık/Celayirköy adlı köylerdir [11, s. 97, 98].

Alçağır: Kırımî, Alçağır'ın ismi dışında hakkında herhangi bir bilgi vermiyip, kabile isimlendirmelerini oğlu Orak üzerinden vermiştir.

Orakoğulları

Mamay Destan'ına göre; Alçağır erken yaşta ölünce küçük yaştaki oğlu Orak, Musa Mirza'dan sonra Nogayların başına geçen Musa'nın büyük oğlu Mamay³¹ Mirza'nın himayesinde Musaoğulları ile birlikte büyütülmüştür [42, s. 22]. Kırımî'nin bu nesilden gelen mirzalarla ilgili birkaç olayda Orak ve

29 Ancak Novoselskiy'nin ifade ettiği Gazi Ordası'nın başına geçen Kan Mirza Yahşisaat'ın oğlu olmayabilir. Çünkü Gazi ulusunun kurucusu olan Gazi Mirza'nın da oğlu vardır ve adı Kan Mirza'dır [5, s. 236] ve babasının yerine geçmiş olabilir.

30 Selim Giray Han H. 1111 (1699-1700) yılında tahta çıktığında Bucak seraskeri olan kardeşi Gazi Giray, *Orak ve Mamayoğulları*'nın beslemesidir (Gazi Giray'ın atalıklarıdır). *Orak ve Mamayoğulları*'nın kabilesi oldukça güçlü olup, *Orakoğlu* kabilesinden Biy Mirzaoğlu tabir edilen kirve mirzaların müstesnası olan Urus oğlu Biy Arslan Mirza ve Kasımoğlu Cavim Mirza beslemeleri olan Gazi Giray Sultan'ı alıp Leh üzerine akın yapmışlar önemli miktarda ganimet (mal ve esir) almışlardır. Devlet Giray Han, Lehistan ile sözü olduğu gerekçesi ile bu harekete rıza göstermemiş ve ganimeti reddetmiş ve ganimetin reddi hususunda yarlık tahrir edip, mübrim (zorlayıcı) ağalar tayin etmiştir. Ancak mirzalar Sultan'ı aralarına alıp, hanın emrine muhalefet etmişler ve Devlet-i Aliye'ye durumu arz edip, Devlet Giray'dan yüz çevirip, müstakil olarak hizmet etmeyi istihdam etmişlerdir. Bunun üzerine orduyla harekete geçen Devlet Giray Han, Bucak üzerine yürümüştür. Bucak askeri ve donmuş Özü Nehri'ni geçen *Orak-Mamayoğulları* ile Brezen üzerinde karşılaşmışlardır. Hiçbir şey elde edemeyen han Kırım'a dönmüş ancak Kuban tarafında bulunan *Yediçekioğlu* Nogayından asker talep etmiştir. On binden fazla Nogay askeri ile hanın tekrar harekete geçmesi üzerine Gazi Giray Sultan ve mirzalar kazak çıkmışlar ve Moskov sınırına Çehrin civarına kaçmışlardır. Cavim Mirza başta olmak üzere diğer mirzalar küffar elinde kalmaktansa af dilemeyi tercih etmişlerdir. Han'ın affettiği Gazi Giray Sultan önce İstanbul'a, ardından Rodos'a gönderilmiştir. Cavim Mirza ise, Han'ın oğlu İslâm Giray'ın atalık makamına getirilmiş ve Osmanlı Devleti'nden talep edilerek Bazar Kal'asına mir-liva olarak atanmıştır [5, s.154-155; 15, s. 173].

31 Edige Destanı 14. yüzyılın sonu 15. yüzyılın başında Altın Orda coğrafyasında cereyan eden olayların üzerinde şekillenmiştir. [38, s. 9].

Mamay isimlerini birleştirerek *Orak-Mamayoğulları* [5, s. 154] ifadesini kullanması söz konusu birlikteliğin sonucu olmalıdır. Orak'ın nesli Akkirman Adası'ndaki Orakoğullarıdır [5, s. 236] Sahip Giray döneminde Akkirman'a yerleştirilmişlerdir [29, s. 452]. Orak'ın Gazi ve Karaşay adlı iki oğlu vardır [5, s. 236].

Togan başta olmak üzere kaynaklar [54, s. 142; 40, s. 282; 7, s. 85] Orak oğlu Kadı Mirza'dan bahseder, (Kırımî'de Kadı Mirza ismi yerine Gazi Mirza vardır). Söz konusu kaynaklara göre 1558-59 İdil'in batısına geçerek ayrılan küçük bir gurup olan Nogaylar, başlarında bulunan Kadı Mirza'dan dolayı *Kadı Mirza Nogayları* olarak da adlandırılmış olan *Küçük-Kiçi Nogay Ulusu*'dur. Orak oğlu Kadı Mirza 1577'de Kabartay üzerine yapılan akında ölmüştür³². Orak'ın diğer oğlu Karaşay kardeşi Kadı Mirza ile birlikte ve 1582 yılına ait Mühimme Defterlerinde Karaşay Mirza'nın adı geçmektedir [7, s. 85]. Kırımî'de de Gazi'nin kardeşi Karaşay vardır. Bu bilgiler ışığında Kırımî'de bahsedilen Orak oğlu Gazi Mirza'nın diğer kaynaklarda geçen Orak oğlu Kadı Mirza ile aynı kişi olduğu söylenebilir. Nitekim Novoselsky'de *Gazi Mirza'nın Ulusu* ifadesini kullanarak söz konusu tespiti doğrulamışsa da Gazi Mirza'yı Orak oğlu değil Şaydak'ın torunu olarak vermiştir [46, s. 8]. Oysa ne Kırımî ne de Trepavlov Şaydak'ın torunu olan Gazi'den bahsetmemişlerdir. Öte yandan Trepavlov'da Kırımî ile paralel bilgiler verip, *Küçük Nogay Ulusu*'nun kurucusu olarak Orak oğlu Gazi Mirza'yı göstermiştir [56, s. 179].

Karaşay'ın oğulları Ali, Azamat ve Biy Mirza'dır ve 1748'de Akkirman'da *Orakoğulları* olarak bilinenler bu Karaşay'ın oğullarıdır. Nitekim Biy Mirza oğlu Kasım oğlu Cavim Mirza, H. 1111'de (M.1699) tahta çıkan Selim Giray oğlu Devlet Giray'ın kardeşi Bucak seraskeri olan Gazi Giray'ın atalığıdır. Leh üzerine izinsiz yaptıkları akın nedeniyle Devlet Giray Han ile sorun yaşamışlarsa da kısa bir süre sonra Devlet Giray Han'dan af dileyip geri dönen Cavim Mirza, Han'ın oğlu İslâm Giray'a atalık tayin edilmiştir [5, s. 156,157].

Orak oğlu Gazi'nin oğlu Kan Mirza ve onun oğlu Dâvîbek Akkirman'a gelip, *Karaşayoğlu*'na hısım olmuşlardır [5, s. 236].

32 Alpargu, Nogaylar'da görülen parçalanmanın sebepleri üzerinde dururken farklı görüşlerin varlığını belirtir. Bu görüşlerden biri, A. N. Kurat'ın da verdiği, Yusuf Mirza ve kardeşi İsmail Mirza arasında baş gösteren görüş ayrılığıdır. Diğer görüş ise; *Yusuf Mirza'nın idaresine baş kaldıran kitlelerin faaliyeti Küçük Nogay Ordası'nun ortaya çıkışını hazırlamıştır ve Seyyid Ahmed soyundan gelenler Yusuf Mirza'nın yöneticiliğini kabul etmeyerek ayaklanıp Seyyid Ahmed'in oğlu Gazi yönetiminde Kuban Çerkesleri'nin yanına göç etmişler ve bu ordaya 'Küçük Nogay Ordası' adı verilmiştir, şeklindedir* [7, s. 59]. Oysa Novoselskiy'ye göre; *Küçük Orda'nın kurucusu Gazi Mirza'dır. Gazi Mirza, İsmail Mirza'nın iktidarını tanımak istemediği halde onunla açıkça mücadeleye girecek güçte olmadığı için kazak çıkmış ve Kabarda ve Azak arasında Türk tebaası olarak kalmayı tercih etmiştir. Kırım Hanı Devlet Giray Han ile iyi ilişkiler kuran Gazi Mirza, Kırım şehzadelerine atalık yapmıştır. İsmail Mirza ile giriştiği mücadeleyi kaybeden Yusuf Mirza oğulları Gazi Mirza'ya katılmışlardır. Hatta İsmail Mirza'nın oğulları Kırbay ve Kutlubay'da babalarından ayrılarak Gazi Mirza ile birleşmişlerdir. Gazi Mirza, 1577'de Kabarta akını sırasında ölmüştür* [46, s. 8, 9].

1608-1751 yılları arası Kırım Kadı Sicil Kayıtlarına göre Kırım'da *Orakoğulları*'nın bulunduğu yerler; Temur Hacı, Açalı, Taraklı, Abaklı, Celil, Yeni Turan, Güneş, Lur, Ak Mehmed Mirza, Beğ Mirza Köyleri ve Akkirman'dır [11, s. 97-98].

19. Yüzyılda Osmanlı topraklarına göç edip burada iskân edilen Nogaylardan Eskişehir/Alpu Esence Köyü'nde bir sülale vardır. Sakarya/Merkez Kalaycı Köyü'ndeki Akkirman Adası'ndan gelen Nogaylar ve Tekirdağ/Muratlı Ballı Hoca Köyü'nde iskân edilenler *Orakoğulları*'dır [39, s. 30-35-39].

Togan hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Şaydak'ın Boran Gazi Beğ ve İslam Mirza adlı iki oğlu vardır, Akkirman Adası'ndadırlar.

– Boran Gazi neslinden gelenlere Akkirman Adası'nda, Gazioğlu adı verilmiştir.

– İslam Mirza'nın (karısı Şirin kızı Fatıma Hanım Hatun'dan doğan) oğlu ise Kasay'dır ve bu soy *Kasayoğulları* olarak bilinir [5, s. 237].

1748'de *Kasayoğulları*'nın bir kısmı Kırım içindedirler ve Sultek³³ rütbesine ulaşan çok sayıda ümera vardır ve yine bu yılda Akkirman Adası'nda köylü arasında yaşayan; Sarı Adalu Kantemür, Kanglı Mirzası olan El-hac Narıt gibi büyük mirzalar *Kasayoğludur* [5, s. 204].

1786 yılı arşiv kayıtlarına göre Demirkapı'ya yakın mahalde bulunan *Kasayoğlu* kabilesinin 20 bin civarında süvarisi bulunmaktadır [20, s. 14].

Kasayoğulları

Kasay Bey'in beş oğlu vardır; Abdullah Mirza, Seltan Mirza Kasbolat Mirza, Kanmehmed Mirza ve Nevruz Mirza olmak üzere.

1-Kasay Bey	→	1-Abdullah 2-Seltan	→	1-Tenakmat 2-Elmirza 3-Bir Kızı var ?-Musal	→	1-Cantemür Beğ 1-Çolak Bahadır	→	1-Muradşah Mirza
		3-Kasbolat	→	1-Arslanbek 2-Köbek 3-Karamirza				
		4-Kanmehmed 5-Nevruz	→	1-Toktarmirza 1-Bahadır 2-İnavetsah 3-Bahadırsah 4-Davi 5-Musa	→	1-Kazakmirza		
				Çerkes Beğzade Hatun				
				Cadik Hanım				
				6-İkitemür 7-Mehmedsah 8-Hatâezuk 9-Toktakücük				

Abdullah Mirza'nın oğulları *Abdulloğlu* denilen mirzalar olarak bilinir ve Kara Kıpçak halkının mirzalarıdır.

33 Sultek?, Sulten? Seveltek? [5, s. 240/varak.324-a,1. Satır]

Seltan Mirza'nın neslinden gelenlere *Seltanoğlu* denir. El-Mirza ve Tenakmat (Tenahmed) adlı 2 oğlu ve 1'de kızı vardır. Altıyakoğlu, Kızılbayoğlu, Aksü-yün ve Nartaylak adlı *Mangıtlar*, *Seltanoğulları*'nın nökerleridir. Şirin El-hac Cantemür Beğ, Seltan Mirza'nın kızından doğmuştur. Ruslar, *Kasayoğulları*'nı Kuban'dan göçürdükleri esnada *Seltanoğlu*'ndan Musal oğlu Çolak Bahadır'ın oğlu Murad Şah Mirza'yı ve diğerlerini de Moskova'ya götürmüşlerdir.

Kasbolat Mirza'nın oğulları; Arslanbek, Köbek ve Kara Mirza'dır. Kasbolat Mirza'nın neslinden gelen mirzalara *Kasbolatoğlu* denmektedir [5, s. 237].

Evliya Çelebi [19, s. 645], Kalmık tazyikinden kaçıp, Kabartay'a sığınan Arslan Beğ Tatarı'ndan bahseder ki *Kasbolatoğulları*'nın Kalmuk saldırıları sırasında kardeşi Nevruz Mirza ile birlikte Çerkes topraklarına geçtikleri [5, s. 237] bilgisine dayanarak Evliya Çelebi'nin bahsettiği Arslan Beğ'in, Kasbolatoğlu Arslanbek olduğunu söyleyebiliriz.

A. Berje, 1860 yılında Kuban'ın sol kıyısında yaşayan ve başlarında Karamurza ailelerinin bulunduğu Karamurza Nogayları'nın varlığından bahsetmektedir [10, s. 14]. Bahsedilen Karamurza Nogaylarının, Kasbolat oğlu Kara Mirza neslinde geldiğini söyleyebiliriz. Zira daha erken dönemde (1782 tarihli belgeye göre) Laba Nehri üzerinden Kuban'ı geçen Rus askerlerince *Nevruzoğulları*, *Karamirzaoğulları* ve *Kasbolatoğulları*'na gece baskını yapılmıştır [20, s. 37].

Kan Mehmed Mirza, oğlu Toktar Mirza ve onun da oğlu Kazak Mirza'dır. Kanlı halkı bu oğulların nökeridir.

Nevruz Mirza'nın Cadik Hanım Hatun ve Çerkes Buzaduğ Beğ'in Kızı Beğzade Hatun olmak üzere iki eşi vardır. Nevruz Mirza'nın her iki eşinden doğan oğullarına *Nevruzoğulları* denir. Bu nesilden gelen *Kalavlar* muteberdir [5, s. 237]. 1786 yılı kayıtlarına göre Kuban Nehri'nin kollarından Laba Nehri civarında bulunan *Nevruzoğulları*'nın süvari sayısı 8 bin civarındadır [20, s. 14].

Nevruzoğulları

Çerkes Beğzadesi Hatun'dan; Bahadır Mirza, İnayetşah, Bahadırşah, Davî ve Musa adlı oğulları vardır.

Câdik Hanım Hatun'dan; 10'dan fazla oğlu vardır, İkitemür, Mehmedşah, Hatâguzuk³⁴ ve Tokta Küçük isimlerini tespit edebildiklerimizdir.

34 Kırımlı'nın çalışmasında Kayseri/Pınarbaşı-Malakköy'deki Nogaylar için *Adıgeleşmiş-Hatukaylaşmış* [39, s. 32] ifadesi kullanılmıştır. Bu köydeki Nogayların Nevruz Mirza'nın Câdik Hanım Hatun'dan olan oğlu Hatâguzuk Mirza neslinden gelmiş olabilecekleri göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü Evliya Çelebi, Çerkes topraklarını anlatırken, *Çobaneli Nogaylarının Çerkes Şağake kabilesiyle kardeş olduğunu ve onlardan kız aldıklarını ancak hür olan kız vermediklerini* belirtmiştir. Yine *Nevruzoğulları* için; *Hatukay Çerkesinden kız alarak kardeş olmuşlardır*, ifadesini kullanmıştır. Görüldüğü üzere Nogayların Çerkeslerle akrabalığı sadece kız alma sınırında tutulmuştur [19, s. 603, 622].

5-Nevruz	Çerkes Beğzade Hatun	1-Bahadır
		2-İnavetsah
		3-Bahadırsah
		4-Davi
		5-Musa
	Cadik Hanım	6-İkitemür
		7-Mehmedsah
		8-Hatâeuzuk
		9-ToktakÜcük

Seltan ve Nevruz Mirzalar 1640 yıllarında Küçük Nogayların liderleridir [56, s. 428]. Ruslar, Kalmuk ve Kabartay Çerkesleri vasıtasıyla *Kasayoğulları*'nı Kuban'dan göçürüp, Kabartay ve Terek Nehri ötesine iskân etmişlerdir. Daha sonra da Kalmuk Hanı Dunduk-ombu ve Moskov vekilleri gelerek Hacı Tarhan'a göndermişlerdir. Kasbolat, Abdullah ve Nevruz Mirza'nın oğulları dağılıp, perişan olmuşlar, Kuban'a kaçarak, Kabartay'a iltica etmişlerdir. Çünkü Kabartay beyi Kaytuka oğlu Arslan Bek, Nevruzoğlu'nun yeğenidir. Arslan Bek, dayısı Nevruz ve oğullarına sahip çıkmış ve Kuban tarafına geçirmiştir.

Kırım Hanlığı'nda, Adil Giray'ın H. 1075'de (M.1665) Kırım tahtına çıkması esnasında vuku bulan İslam Ağa'nın tahriki ile Sefer Gazi Ağa'nın katli meselesinde arada kalan Karaçi beylerinden Şirin Mirzalar ve Şirin baş beyi Mengli Giray kazak çıktıkları zaman Kuban'da bulunan Nevruz Mirza'ya gelmişlerdir. Kasayoğlu Nevruz Mirza Kuban Nehri üzerindeki Kaplu adlı kasabadan 6 saat yukarıda kale gibi bir şeranpu yaptırmış ve burada sakindir. Kazak çıkan Şirin Bey ve mirzaların himaye edilme talebini endişeyle karşılayan Nevruz Mirza, *Kırım Han'ına isyan eden Osmanlı Devleti'ne de isyan etmiş sayılır. Biz göçmeyi bırakıp buraya yerleştik, onlara sahip çıkar isek burada oturamayız* demiştir. Ancak oğulları *Kırım'ın asıl sahibi Karaçi Beyleridir ve bizden yardım talep ediyorlar. Eğer bugün onlara yardım etmez isek yurtlarını aldıklarında bize dostluk göstermezler* diyerek babalarını ikna etmişler, halkı toplayıp, Kabartay semtlerine Eş-Akayık Karatup adlı yere göçmüşlerdir [5, s. 145]. Evliya Çelebi Nisan 1666'da Çerkes topraklarında Hatukay Vilayeti'nde Nevruz Mirza Tatarlarının, Kuban boyunda yerleşip, Çerkeslerden kızıp alarak kardeşlik ilişkisi içinde olduklarını ve 10 bin asker, 6 bin obadan oluştuğunu bildirmektedir. Öte yandan Mehmet Giray Han'ın Nevruz Mirza adına yaptırmış olduğu kalenin fiziksel yapısı hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu kale, topçusu, dizdarı, neferi olmayan ve muhafazasını *Nevruzoğulları*'nın yaptığı, Kalmuk saldırılarında çoluk çocuklarını doldurup korundukları Nevruzkirman Kalesi'dir. Yine Hatukay toprağında Çerkesler için imar edilmiş Akupskirman Kalesi'nde de *Nevruzoğulları* iskân edilmiştir [19, s. 622].

Adolf Berje tarafından 1860 yılında yapılan tespite göre Nevruz Nogayları, Kuban'ın sol kıyısında Ubejinsk ve Tiflissk stanitsaları arasında yaşamışlardır. Navruz Nogayları bütün soydaşları arasında en savaşçı olanlarıdır. 1822 yılında Laba ötesine geçmişler ve Ruslara karşı savaşmışlardır. Ancak 1823'de Laba ötesine düzenlenen Rus harekâtı sonucu bir kısmı tekrar Kuban'a dönmüş, diğer kısmı ise orada kalarak büyük bir köy kurmuşlardır. En önemli aileleri Mehmet ve Selim Girey Sultanlar, Devletseyler, Biberdler, Beymurzalar, Cetişkullar, Kaplan Neçeler, Uruslar'dır. Adı sayılan bu Nogay topluluklarından başka Urup'ta Sultan adıyla bilinen bir Nogay köyü vardır ancak sonra yok olmuştur [10, s. 52].

Kırım Savaşı'nın ardından yaşanan büyük göç dalgasında Osmanlı topraklarına göç edip, Türkiye'de iskân edilen Nogaylar arasında *Nevruzoğlu* Kabilesi mensupları da bulunmaktadır. *Nevruzoğlu* Kabilesi'nden Hoca Süleyman Efendi takımı³⁵ ve *Nevruzoğlu* Kabilesi umerasından Hacı Timur Bey Kasayoğlu takımından 7 hane 42 nüfus Adana'da, *Kasalayoğlu*³⁶ Kabilesi Hoca Timur Beğ takımından 12 hane 68 Nüfus Adana'da, *Nevruzoğlu* Kabilesi'nden 34 hane 242 nüfus ise Halep'te iskân edilmek istemişler ve bu şehirlere gönderilmişlerdir (1860)³⁷. Ancak bugün Adana'da hiç Nogay nüfusu kalmamıştır. Öte yandan Afyon/Çay ilçesindeki Ortaköy'e Nogayların *Navruzun* (Navruzul?) adı verdikleri görülmüştür. Bu Nogay muhacirlerinin *Nevruzoğulları*'ndan olması kuvvetle muhtemeldir. Daha sonra bu köyden ayrılıp Armutlu ve Orhaniye Köylerine yerleşmişlerdir [39, s. 25].

Hanzade Hatundan Musa oğulları ve Nogay Kabileleri

Musa Mirza'nın Hanzade Hanımdan; Canarслан, Şıkmamay, Şagim, Abdullah, Yusuf ve İsmail olmak üzere 6 oğlu vardır.

35 A.MKT.NZD. 317-97; A.MKT.MHM.188-21. (Başbakanlık Osmanlı arşivi belgeleri dipnotta sadece fon kodlarının kısaltmalarıyla verilmiştir. Kaynakçada fon kodları verilecektir.)

36 Kasalayoğlu yazılmıştır ancak Kasayoğlu olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü 13 Ağustos 1860 tarihli A.MKT.NZD.321-32 Nolu Belgede Nevruzoğlu Kabilesi Kasayoğlu takımı şeklinde yazılmıştır. Sonraki gelenler [18 Aralık 1860 (BOA, A.MKT.NZD. 335-61) ve 23 Aralık 1860 (BOA, A.MKT.NZD. 336-32) tarihli belgelerde] akrabalarının yanında iskân edilmek istemişlerdir, bu nedenle sonraki gelenlerin de Kasayoğlu olduğunu düşünüyoruz.

37 A.MKT.N.Z.D.317-97, A.MKT.NZD.335-61, BOA, A.MKT.NZD.336-32.

Yedisán; *Yedisán* adı daha önce de ifade edildiği üzere yedi-san, yedi tümen [56, s. 435] manasında olup, yetmiş bin asker veya aul veya kazan olarak kullanılmış ve Altın Orda Hanlığı'nın sol kol uruğlarını tanımlamıştır. Altın Orda hanı Barak Han'ın Edigü oğlu Mansur Mirza ile olan mücadelesinde *Yedisán* halkını Barak Han'ın nökerleri olarak görüyoruz. Nitekim Mansur Mirza'nın ölümünde onların tahrikinin olması, Edigü oğlu Gazi Mirza'nın *Yedisán* halkına sınırsız eziyet etmesine sebep olmuştur. Gazi Mirza'nın ölümünün ardından Barak Han'ın ölümüyle Küçük Muhammed Han tarafından İdil boyu, Saraycık ve Astrahan çevresindeki uruğlar sol kolda toplanmıştır. Nogay Ulusu'nun teşekkülünde etkin olan bu uruğlarla birlikte *Yedisán* ismi de Kuban boyuna ve Kırım Hanlığı topraklarına taşınmıştır. Musa Mirza'nın oğulları Şagim ve Abdullah Yedisán halkının mirzalarıdır [54, s. 143].

Kırım Hanlığı topraklarında yerleştirilen *Yedisán* Nogayları'nı Kuban'dan Turla'ya kadar geniş bir alanda görmek mümkündür. Öte yandan Kırım ordusunun sağ kolunda ve kalgay sultanın mahiyetindeki ordunun önemli bir gücünü teşkil ettikleri görülür. H.1119 (M.1707-1708) yılında *Yedisán*, *Yediçeki* ve *Kasayoğlu* Nogayları, Kuban Nehri'nin Elbruz Dağı'ndaki çıkış yerinden başlayarak Temrük Kalesi'ne kadar olan yirmi beş konak mesafede ve ayrıca Celençekler Nehri, Orp ve Laba Nehirleri ile Şahakûçe Nehrinin etrafında, oldukça mamur ve âbâd, dillere destan bir güçtedirler. Kırım Han'ı bu yıl yaptığı Çerkes seferi için Nogaylardan çok sayıda asker almıştır [5, s.164]. M.1711 (H. 1123) yılında Ruslar karşısında kazanılan zaferin ardından Kuban boyuna Kırım Şirin Mirzaları ile birlikte gittiği belirten Kırımî, Kuban boyundaki *Yedisán* Nogayları arasında kışı geçirdiklerini anlatmıştır ki, Yedisán Nogaylarının bir kısmının 18. Yüzyılın başında hâlâ Kuban boyunda olduklarını görüyoruz [5, s. 176]. Kırım askerinin Osmanlı ile İran seferine gitmesini fırsat bilen Rusların H. 1148 (1735-36) yılında Kırım'a girmek istediği sırada Or taşrasında bulunan *Yedisán* halkının toplanıp, Kırım'a gelerek, askersiz kalan Or savunmana kalabalık bir askerle destek verdikleri görülür. Öte yandan yemişen Kırım ordusunun sağ kolunda kalgay Fetih Giray Sultan'ın mahiyetinin tamamı yine *Yedisán* askeridir [5, s. 200].

1859-1862 yılları arasında Osmanlı topraklarına göç edip, iskân edilenlerden yaklaşık 290 hane *Yedisán* Nogay'ı Tekfurdağı ve çevresinde [13, s. 339] yaklaşık 400 hane de Ankara/Haymana çevresinde iskân edilmişlerdir. Kurtuluş Savaşı sırasında iskân edildikleri yerlerden yeniden göçen *Yedisán* Nogaylarının önemli bir kısmı Konya/Kulu çevresindeki köylerde yaşamaktadırlar. Nogay diliyle Cedisan, Cetisan şeklinde telaffuz edilmiş olan isim günümüzde Türkiye'de yaşayan Nogaylar arasında t ve s seslerinin yer değiştirmesiyle *Cestan* olarak söylenmektedir.

Yusuf³⁸: 1549'da Şıkmamay'ın ölümünden sonra Nogay Ulusu'nun başına Yusuf Mirza geçmiştir. Rus yanlısı kardeşi İsmail Mirza ile yaşadığı görüş ayrılığı Nogay Ulusu'nun parçalanma sürecini başlatmıştır. Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı ile Moskova'ya karşı oluşturulan ittifaka katılan Yusuf Mirza, 1555'te Ruslardan destek alan İsmail Mirza tarafından tuzağa düşürülerek öldürülmüştür [46, s. 8; 7, s. 59; 40, s. 282]. Yusuf Mirza'nın, Yunus ve Ali³⁹ Mirza, [57, s. 22] İbrahim ve İl [49, s.158] adlı oğulları vardır.

-**Ali Mirza**: 1552'de Kazan'ın Rus hâkimiyetine geçmesinin ardından tahta çıkarılan Astrahan şehzadesi Yadigar'ın Ruslara esir düşmesi üzerine, mücadeleye devam eden Kazanlılar – Cengiz evladından olmamasına rağmen– Ötemiş ve annesi Süyümbike'ye akrabalığına istinaden Ali Ekrem'i han seçmişlerdir. Ali Ekrem, 1556 yılında Memiş Berdi hükümeti ile birlikte Çalım Kalesi'nin savunması sırasında şehit düşmüştür [26, s. 142].

-**Süyümbike Hatun**: Yusuf Mirza'nın kızı, Kazan Hanlığı'nda Rusya'ya karşı mücadelenin simgesi olmuştur. Kazan Hanı Can Ali ile 17 yaşında evlenen Süyümbike, Can Ali'nin ölümünden sonra tahta çıkan Safa Giray'la evlendirilmiştir. 1546'da Safa Giray'ın ölümüyle üç yaşındaki oğlu Ötemiş Giray'ın tahta çıkması üzerine annesi Süyümbike Hatun Kazan tahtında söz sahibi olmuşsa da Ruslara karşı yürüttüğü mücadeleyi kaybetmiştir. Oğlu ile birlikte 11 Ağustos 1551'de Ruslara teslim edilmişlerdir [24, s. 352; 26, s. 82, 120]. Süyümbike'nin Şah Ali ile evlenmesi fikri 1550'den itibaren Rusların gündeminde idiyse de 1552 yılı Mayıs ayında, Yusuf Mirza kızı Süyümbike'nin ve torunu Ötemiş Giray'ın kendisine gönderilmesini istemiştir. Ancak Şah Ali ölen kardeşi Can Ali'nin karısı olması hasebiyle *âdetimiz mucebince benim karım olmalıdır* diyerek göndermemiş, Yusuf Mirza'ya da Süyümbike'nin kedi rızasıyla evlendiği yazılmıştır. Süyümbike'nin rızasıyla olmayan bu evliliğin ardından Şah Ali, onu vasilikten, oğlu Ötemiş Giray'ı da hanlıktan mahrum bırakarak Rusya'ya göndermiştir. 7 yaşında iken annesinden zorla alınan Ötemiş Giray, 8 Ocak 1553'de yine zorla vaftiz edilmiş ve Aleksandr adı verilmiştir. IV. İvan tarafından çar sarayına terbiye edilmek üzere alınmış ve 11 Haziran 1566 yılında 20 yaşında Moskova'da vefat etmiş, çar aile mezarlığına, Athangelskiy Kilisesi'nin önündeki Kremlin'de defnedilmiştir [26, s. 155].

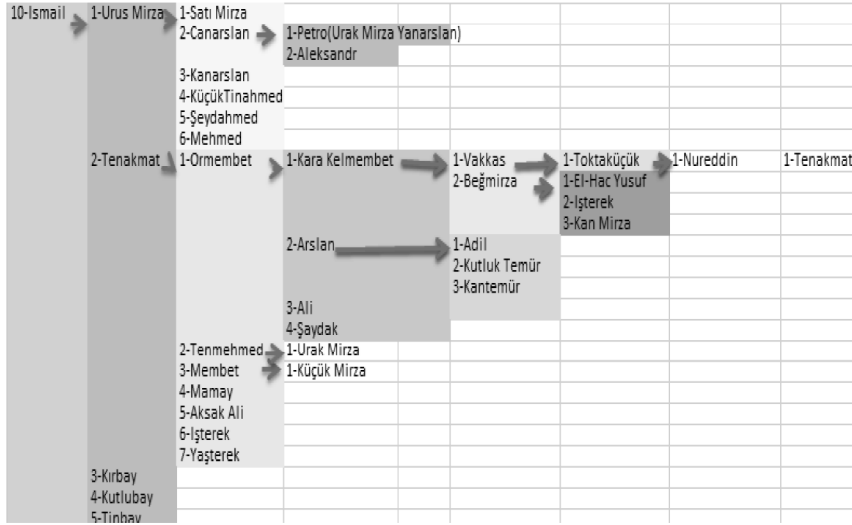
İsmail: İsmail Mirza kardeşi Yusuf Mirza'nın 1555'te ölümünün ardından Nogayların başına geçmiş ve 1563 yılında ölünceye kadar *Uluğ Nogay Ordası*'nın yönetimini elinde tutmuştur. İsmail Mirza döneminde Uluğ Nogaylar Rus hâkimiyetine tabi olmuşlardır [46, s. 23]. *İsmail'in* Trepavlov'un tepit ettiği; Kırbay, Kutlubay,⁴⁰ Kulbay Mirza, Urus, Tinbay, Ten Akmat (Tin Ahmet),

38 Kırımî, Yusuf Mirza'dan hiç bahsetmez. Bu nedenle Yusuf'un annesi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık ancak kaynaklar genel olarak İsmail Mirza'nın kardeşi olarak ifade etmeleri hasebiyle aynı anneden oldukları düşünülerek bu kısımda verilmiştir. Yusuf Mirza için bkz. [45, s. 25].

39 Hudyakov, Yusuf'un oğlunu *Ali Ekrem* olarak vermiştir. [26, s. 148].

40 Kırımî, Kırbay ve Kutlubay'dan bahsetmez, bu mirzalar hakkında bk. [46, s. 9].

Muhammed, Hanbay, Canbay, İbrahim, Kurban Ali, adlı 11 oğlu vardır [56, s. 657]. Ancak Kırımî *İsmail oğullarına Yediovul⁴¹ dirler* ifadesini kullanıyor [5, s. 235].

İsmailoğulları

Urus: İsmail Mirza'nın üçüncü oğludur. 1563'ten 1578'e kadar Tenakmat Mirza'nın beyliği döneminde *nureddin, veliahd* olarak kalmıştır. 1578'den sonrada Nogay beyi olmuş, [41, s. 011, 012; 54, s.143] 1590 yılında ölmüştür [46, s. 36]. Başlangıçta Rus taraftarı ise de Nogayların Rusya'nın karşısındaki konumunu iyi kavrayıp ona uygun bir politika takip etmiştir [7, s. 77]. 24 Ekim 1587 tarihli; Osmanlı Devleti'nin Astrahan üzerine yapacağı sefere iştirak etmek üzere hazırlanması gerektiğinin bildirildiği belge [41, s. 25] Rusya'nın karşısında ve Osmanlı Devleti ile ittifak içinde izlediği politikayı ortaya koyar niteliktedir.

Urus Mirza'nın oğulları; Satı Mirza, Canarslan (Yanarslan), Kanarslan, Küçük Tinahmed, Şeydahmed ve Mehmed Mirza'dır.

Satı Mirza ve Şeydahmed Mirzalar; 1588 yılında Gazi Nogayları, Divey Nogayları ile birlikte Astrahan çevresinden gelen Uluğ Nogay Ulusu'ndan bir gurupla Kırım'a gidip Azak çevresine yerleştirilmişlerdir. Ancak Uluğ Nogay Ulusu'nun başında bulunan Satı Mirza Don Nehri'nin solunda kalıp, sağ tarafa geçmeyi kabul etmemiştir. Yahşısat Mirza'nın başında bulunduğu Nogaylarla aralarında çıkan çatışmada Satı Mirza ve Şeydahmed Mirzalar ölmüşlerdir [46, s. 34].

Çar Boris zamanında bir Rus düşmanı olarak tanınan Urus Mirza ve onun izinden giden oğlu Canarslan Mirza çarın hedefi olmuştur ve Canarslan Mirza'nın oğulları, Rus Çarı'nın emriyle Yayık-Don Kazakları tarafından ya-

41 *Ovul:* Oğul demektir. [55, s. 207].

kalanıp, Moskovo'ya rehin olarak götürülmüşlerdir. Hıristiyanlaştırılarak oğulların birine Petro (Urak Mirza Yanarlan), diğerine Aleksandr ismi verilmiştir.⁴²

Tenakmat, İsmail Mirza'nın ikinci oğludur. İsmail Mirza'nın ölümünden sonra Uluğ Orda'nın başına geçmiş ve 1563-1577 yılları arasında beylik yapmıştır. Babası gibi Moskova ile dostluk siyasetini takip etmişse de IV. İvan'a babası İsmail Mirza kadar bağlı olmadığını hissettirmiştir [46, s. 23; 7, s. 66]. Çerkes Temrük Bey'in kızı ile evlidir [41, s. 33].⁴³

Tenakmat'in (Tinahmed) yedi oğlu vardır; Or Membet (Urmehmed), Ten Muhammed (Tin Mehmed), Membet, Mamay, Aksak Ali, İsterek, Caşterek (Yaşterek). Bu oğullara Yediöğül adı verilir ve *Yediçekiöğlü*⁴⁴ derler. 18. yüzyılın ortalarında bu yedi oğul neslinden gelen mirzalar, bu oğulların isimleri ile adlandırılmış olup, aşağıda verilen halkların mirzaları olmuşlardır.

Yediçekiöğülleri

İsmail oğlu Tenakmat'ın yedi oğlunun nesline verilen isimdir ve aşağıdaki kabileler *Yediçekiöğlü* 'ndan olup Tenakmat'ın yedi oğlunun ismiyle adlandırılmışlardır. *Ormembetoğulları*, *Canmembetoğulları*, *Membetoğlu*, *Mamayoğlu*, *Aksakoğlu*, *İsterekoğulları*, *Caşterekoğulları* (*Yaşterekoğulları*)'dır [5, s. 236].

Yediçeki kelimesi üzerinde ayrıntılı izahatlar yapan Tepavlov'a göre; kelime *yedi-çeki*, *yedi-içki* yani *yedi-işk*, (*iç*: saray çevresinden olan kişi)'den gelmektedir [56, s. 443].

Ferah Ali Paşa tarafından Anapa Kalesi'nin yapılmasının ardından Nogay Kalesi yapımına başlanmasını istediği buyruldu, Cemetey Sahrası'nda bulunan *Yedici* ve *Yetişkulu* Nogaylarına hitaben yazılmıştır [37, s. 59]. Kırımî ise Kumuk vilayetinden gelerek meyk-i Tana'daki Kondura-meyk kabilelerinin mirzaları olduklarını ifade eder ki, arşiv belgelerindeki Cemetay sahrası ile Meyk-i

42 Tarihi belli değildir ancak 1594 öncesidir. Büyük ihtimalle Yanarlan'ın üçüncü oğlu Moskova'da vaftiz edilip İvan adını almıştır ancak onun hayatı hakkında da herhangi bir bilgi yoktur [46, s. 33-36].

43 Temrük Bey'in diğer kızı Marye IV. İvan'ın karısıdır.

44 *Yediçeki*, Yedi içki demektir. *İçki Beyleri*, Kırım Hanlığı'nda hanın hizmetinde olan beyler için kullanılır. Diğer kullanım örnekleri için bkz. [48, s. 61, 75].

Tana aynı bölge üzerindedir. *Yediçeki, Yediçki, (Yedişkul, Betişkul*⁴⁵), İsmail oğlu Tenakmat'ın yedi oğlunun neslinden gelenlerin farklı zamanlarda ve farklı kaynaklarda geçen isimleri olarak karşımıza çıkmıştır.

Ormembet (Urmehmed), 1590'da Urus Mirza'nın ölümünden sonra Rusya'nın desteğiyle Ulu Nogay Beyi olmuştur. 1601'de ölmüştür [54, s. 144; 7, s. 77]. Ormembet'in Ali, Şaydak, Arslan ve Kara Kel Membet adlı dört oğlu vardır ve *Ormembetoğulları* olarak bilinir. *Canmembetoğulları* Kıpçak Mirzalarına denir; El-hac Yağmurçı ve El-hac Ağaş Mirza bu nesildendir⁴⁶. 1608-1751 yılları arası Kırım Kadı Sicil Kayıtlarına göre *Ormehmedoğlu* kabilesinin bulunduğu yerler; Akkirman, Yılanlı Türkmen, Taraklı Nayman, Sultan Kışlası, Kazayaklı, Tok Türkmeni, Kara Nayman, Beş Kıpçak, Ökkeş Mirza ve Barlak köyleridir [11, s. 97, 98]. 1859 sonrası yaşanan göç ile Türkiye'ye gelen Nogaylardan *Ormembetoğulları* Kabilesi mensupları bugün Adana/Ceyhan Yıllankale köyünde bulunmaktadır [39, s. 24].

-Ali ve Şaydak aynı anneden olup, Longa nehri yakınında oturan Ağran, Çapçak, Tuma ve Haydaroğlu adlı Türkmen halkı bu oğulların nökeridir.

-Arslan'nın, Adil, Kutluk Temir ve Kan Temür adlı üç oğlu vardır. *Ormembet* meyanında olan Naymanlar bu oğulların nökeridir [5, s. 237; 54, s. 144]. Naymanlar dışında *Mangıt* topraklarında göç eden Ağrap, Cayçık, Tuna ve Hıdır-eli adlı Türkmen boyları Ormembet Bey'e tabi illerdir [54, s. 144].

Kara Kel Membet, 1623'te İsmailoğlu Tinbay Mirza'nın beyliği döneminde *nureddinlik* makamına getirilmiştir. Kara Kelmembet, Ufa Kalesi'ni (Tura Hanları döneminde, Ak İdil havzasındadır) karargâh edinmiştir ancak Ruslar'ın 1580'da Saraycık'ı işgal edip ardından 1584'te Yayık Kalesini inşa ederek çevrede başlattıkları yağmada Ufa Kalesi de Rusların eline geçmiştir [54, s. 145]. Kara Kel Membet'in Vakkas ve El-hac Beğ Mirza adlı iki oğlu vardır.

-Vakkas'ın oğlu Tokta Küçük, Tokta Küçük'ün oğlu Nureddin, Nureddin oğlu Ten Akmat'tır.

-El-hac Beğ Mirza'nın oğulları ise El-hac Yusuf, İşterek ve Kan Mirza'dır [5, s. 236].

Ten Muhammed (Tin Mehmed) Mirza, 1597'den sonra Ormembet'in ardından kısa süreliğine *Uluğ Nogay Ordası*'nın başına geçmiştir [46, s. 36]. Oğlu Uruk Mirza vardır.

Membet Miza'nın oğlu Küçük Mirza'dır [54, s. 144]. Hıtay Mirzalarına *Membetoğlu* denir, El-hac Sırtlan ve Rus Mirza bu nesildendir.

45 Trepavlov, Şeglov'a yaptığı atıfla *Yedişkul* kelimesinin *yedi-göl* anlamına da gelebileceği üzerinde durur. [56, s. 443].

46 Kırımî Canmembet'ten bir kez bahseder, Ormembet'in hemen ardından verir, Canmembet'in kimin oğlu olduğuna dair herhangi bir açıklayıcı bilgi vermez [5, s. 236]. Trepavlov da Ormembet oğulları arasında verdiği için biz de burada verdik.[56, s. 657]; 1770 yılında Ruslarla anlaşma imzalayan *Yedisian* Nogaylarının başında Can Membet Bey bulunmaktadır [21, s. 81].

Mamay'ın oğullarına Mamayoğlu denir ve Bayoğlu denilen halkın mirzalarıdır, Uzunoklu Arslan Bey ve Kutluşah mirzalar bu nesildendir.

Aksak'ın oğullarına *Aksakoğlu* denir ve Burlak Mirzalarıdır. Ak Membet, Sultan Ali, Caksat, Cabağı bu nesildendir.

İşterek Mirza, 1612 yılında *Ulu Nogay Ulusu*'nun beyidir. Don ve İdil arasındaki siyasi ve askeri mücadelelerden çekilerek⁴⁷ İdil'in gerisindeki Çerkes dağlarında göçebe yaşayan İşterek Mirza ve ulusu, Kabardin saldırıları sonucu Arstrahan ve Terek arasında yerleşmek zorunda kalmıştır [46, s. 90]. *İsterekoğlu*, Meyk-i Tana'da olan meyk mirzalarıdır [5, s. 236].

Çobaneli Nogayı ismini Evliya Çelebi kullanmıştır. Kırımî Çoban Mirza'dan bahsetmez. Trepavlov ise sadece 1648 yılı belgelerinde geçen İşterek Mirza oğlu Uraz Ali⁴⁸ oğlu Çoban Mirza'dan bahseder.

Caşterek neslinden gelenlere *Caşterekoğlu* denir ve Kumuk'tan gelip meyk-i Tana'da oturan Kongurad Meyk Kabilesi'nin mirzalarıdır [5, s. 236].

47 1601 yılında Nogay ilinde yeni bir açlık sorunu başlamış ve Nogaylar Samar Nehri sahasındaki göç yerlerini bırakıp, İdil'in sağ tarafına Kuban mıntıkasına gitmek zorunda kalmışlardır. Onlardan boşalan yerlere de Rus köylüleri yerleşmiş bu şekilde Samar nehrinden Başkurd arazisine kadar Rus hâkimiyeti yayılmıştır. Kama'nın güneyi Rusların eline geçince, Ruslar için Nogay tehlikesi ortadan kalkmıştır. 1603'de Rusya'da başlayan karışıklık Nogaylar'a ve İdil boyundaki diğer Müslüman Türk ahalisine Rus zulmünden kurtulmaları için yeni bir ümit olmuştur. Üzerlerindeki Rus baskısı oldukça azalan Nogaylar, bundan faydalanarak Osmanlı himayesine girmeye çalışmışlar ve 1605'de Terek Nehri üzerindeki Rus kalesininin, Dağıstan'daki Türkler tarafından yıkılması ve Rusların Kafkaslar'dan çıkarılmasıyla Rus tahakkümünden kurtulma fırsatını yakalamışlarsa da Osmanlı ve Kırım tarafından beklenen yardım gelmemiştir. Doğudan gelen Kalmuk hücumu sonunda Nogaylar'ın bir kısmı İdil'in her iki tarafına dağılmışlar, bir kısmı Kuban boyunda, bir kısmı ise Kırım Hanlığı tarafına Tuna mansıbına göç etmişlerdir. 1607-1617 yılları arasında Moskova'ya karşı yapılan yıkıcı akınlara Büyük Nogay Ordası da katılmıştır. 1697-1698 yıllarında Kalmuklar, Kuban bölgesine yaptıkları akınlarda çok sayıda Nogay'ı katlederek, at sürülerini yağmalamışlardır. Rusların ve Kalmukların baskılarından bıkan 10.000 çadır civarındaki Nogay, Kırım Kalgayı Devlet Giray tarafından Acu Kalesi civarında Şaha Adası'na iskân edilmişlerdir. Murad Mirza önderliğindeki 4.000 civarında çadır halkı da Osmanlı topraklarına yerleşmek için yurtlarından ayrılmışlardır. Bunları takiben harekete geçen Kalmuklar, Kalgayı Devlet Giray tarafından yenilgiye uğratılmış ve Nogaylar sürüleriyle Çerkezistan'a iskân edilmişlerdir. Büyük Nogay Orda'sından bir bölümünün daha İdil havalisinden ayrılışları Mirza Cakşit ve Agaş sayesinde olmuştur. 1696'da kendine bağlı insanlar ile Kuzey Kafkasya'ya gelmişler, Yedisianlar ve Cemboyluklar ile birleşerek, Terek'te Küçük Nogay Ordası'na katılmışlar ve Kırım Hanlığı'nın egemenliğini kabul etmişlerdir.

48 Trepavlov'un eserinin sonundaki şecerede ise *İsterek oğlu Muhammed oğlu Çoban* olarak verilerek bir karışıklık oluşmuştur. Bkz. [56, s. 657].

Kırbay ve Kutlubay Mirzalar, *Uluğ Nogay Ordası*'ndan ayrılarak *Kadı Mirza Nogayları*'na sığınmışlar ve Kırım'a gitmişlerdir. 1558'de Ruslar üzerine yapılan akınlara katılmışlardır [7, s. 84].⁴⁹

Tinbay Mirza: 1623'te Uluğ Nogay Beyi olmuştur [7, s. 99].

Emir Edigü oğlu Mansur Nesli

Edigü oğlu Mansur'un Barak Han tarafından öldürülmesi ardından H. 943 (1536-37) yılına kadar bu nesil hakkında çok fazla veriye ulaşamadık. Edigü oğlu Mansur neslinden gelen Baki Beğ ve kardeşleri Akbibi Mirza ve Divey Mirza'lar İslam Giray Han döneminde onun hizmetinde bulunmuşlardır. İslam Giray'ın tahtan indirilip Sahip Giray'ın tahta çıkmasında Sahip Giray'ı tercih etmişlerdir. Çünkü anneleri Mengli Giray'ın kızıdır ve Sahip Giray ile aynı annedendirler. 1550-51 yıllarında Kırım Han'ı Sahip Giray döneminde etkin olmuşlardır. Sahip Giray Han tahta çıktığı zaman kardeşi İslâm Giray'ın ortadan kaldırılması görevini gizlice Baki Bey'e havale etmiş ve sonunda olaydan haberi yokmuş gibi davranmıştır. *Kardeşine bunun yapan kim bilir bana ne yapar* diyerek öz dayısından emniyeti olmayan Baki Bey sürekli kaçmış ve fırsat buldukça Kırım askerlerine taşrada bas-kımlar yapmıştır. Önce kardeşleri Akbibi Mirza ve Divey Mirza ardından da Baki Bey Sahip Giray tarafından öldürülmüşlerdir [5, s. 118-123]⁵⁰.

Divey Mirza'nın Eseney ve Arslanay adlı iki oğlu vardır. 1588 Gazi Giray Han döneminde, *Diveyoğulları*, *Gazi Nogay Ulusu* ile birlikte onlara katılan *Uluğ Nogay Ulusu*'nun bir kısım Nogaylarıyla Kırım'a gelip Azak çevresine yerleştirilmişlerdir [46, s. 34].

Eseney'in oğlu Ali Mirza ve Arslanay'ın oğlu Kantemür Mirza'dır ki sonra Kantemür Mirza, Paşa olmuştur.

Osmanlı Devleti-Kırım Hanlığı ilişkilerinde IV. Murad döneminde, Kırım Hanı Muhammed Giray ve kalgası kardeşi Şahin Giray'ın Osmanlı Devleti'ne muhalefetleri hasebiyle H. 1037 (M. 1627)'de azledilmişlerdir. Rodos'ta rehin olan Canıbek Giray yeniden tahta çıkarılmış ve Kefe'ye gönderilmiştir. Kefe'ye donanmayla ulaşan Canıbek Han'ı karşılayan Muhammed ve Şahin Giray kardeşler 7-8 bin askerle gelerek tahtı vermemek üzere mücadeleye girmişlerdir. Yeniçerilerin yenilmesinin ardından Kantemür Mirza'nın desteğiyle Canıbek Han tahtı ele geçirebilmiş, Muhammed Giray mücadelede ölmüş ve Şahin Giray kazak çıkmıştır. Şahin Giray'ın Or taşrasında gezip, fırsat kollamasından

49 Kurat; 21 Kasım 1569'da Rus elçilerine sunulan Semen Mal'tsev'in raporuna göre *Don üzerinde Moskova adamlarına yakalanan ve Kırım'dan kaçan İsmail Mirza'nın oğlu Kulbay Mirza'dan* bahseder [41, s. 011, 0012]. Ancak bu Mirza Kırbay veya Kutlubay Mirza olabilir veya İsmail Mirza'nın bir diğer oğlu da olabilir bu konuda herhangi bir net bilgiye ulaşılamamıştır.

50 Baki Bey ve kardeşleri Divey ve Akbibi Mirza'ların Sahip Giray Han ile ilişkileri, askeri ve siyasi mücadeleleri hakkında en ayrıntılı bilgiyi 1532-1551 yılları arası Kırım siyasi tarihini ve Sahip Giray Han'ın hanlık dönemini anlatan Remmal Hoca vermiştir. Bkz. [48, s. 24, 52, 70].

çekinen Canıbek Giray Han Kırım yönetimini Kantemür Mirza'nın nezdinde *Mansuroğulları*'na bırakmıştır. Kırım yönetimi bu tarihe kadar Karaçi Beylerinden Şirin Mirzaların elinde iken bu dönemde *Mansuroğulları*'nın eline geçmiştir.

İnayet Giray Han Kırım Hanlığı tahtına H.1046'da (M.1636-37) oturunca Osmanlı Devleti'nin Revan seferine iştirak etmesi emrine karşı uygunsuz sözler sarf etmiş ve Kırım Hanlığı ile Osmanlı Devleti ilişkileri bozulmuştur. Kırım Han'ı Osmanlı Devleti'nin iltifatını kazanmış Kantemür Mirza'yı da ortadan kaldırmak için *Yediçekioğlu* Nogaylarını yanına alarak harekete geçmiştir. (*Mansuroğulları* Akkirman Adasındadırlar. *Yediçekioğlu* Nogay'ı ise Kırım askeri içindedir.) Kantemür Mirza Osmanlı Devleti'ne iltica etmiştir. Han, Osmanlı Devleti'nden Kantemür Mirza'yı rica ettiği yazılar yazılmışsa da olumlu cevap alamamıştır [5, s. 136, 141]⁵¹.

Bucak Nogayları: Bucak bölgesi, doğusunda Karadeniz, kuzeyinde Turla (Dinyester) Nehri, güneyinde Tuna Nehri ve batısında Boğdan Vilâyeti bulunan Akkirman, Kili ve İsmail şehirleri arasında kalan düzlük bölgedir [9, s. 4]. Bucak ve Akkirman'ın idari teşkilatlanması, II. Bayezid döneminde Akkirman'ın alınması ve Kırım hanının yardımlarına karşılık 40.000 kadar Tatar'ın Akkirman ve çevresine yerleştirilerek vergiden muaf tutulmasıyla başlamıştır. Kanuni döneminde ise, 1538'de Petru Rares'in yenilgisiyle Prut ve Turla arasındaki kara parçası *Bucak* adı altında idari bir bölge olarak teşkilâtlandırılmış ve sancak hüviyetiyle Akkirman'a bağlanmıştır. Bucak arazisi üzerine kurulmuş köy ve küçük kasabalarda Nogay ve Tatarlar'ın hâkimiyette olmalarına karşılık Akkirman, İsmail ve Kili gibi idarî-ticarî merkezlerde Anadolu lehçesi konuşan Türkler çoğunluktadır ve bunların önemli bir bölümü Anadolu ve Rumeli'den gelmişlerdir [34, s. 341]⁵². Bucak bölgesinin isminin kaynaklara *Bucak Tatarı* [9, s. 1] olarak yansımaları bölgedeki Tatar varlığının etkisini gösterirken, bölgedeki Nogayların da Bucak Nogayları olarak anılması Nogay varlığının bölgede kalıcı hâkimiyeti ile alakalı olmalıdır.

Peştav (Pešto) Nogayları: Peştav, beşdağ demektir. Kabartay sınırında olup batı tarafında Kuban Nehri'nin bulunduğu ağaçlı bir ova içinde beş adet yüksek dağ, birbirine yakın yaratılmış, sanki her biri bir kalıptan çıkmış gibi ortadaki dağ hepsinden sivri ve yüksek diğer dördü daha alçak ve yassıdır [19, s. 652]⁵³. Peştav

51 Berje'ye göre; Mansur Nogayları: Kuban'ın sol kıyısında ve Küçük Zelençuk'un her iki kıyısında yaşamışlar, 1846 yılında aralarında bir dalgalanma olmuş, ancak bu, prenslerin hukukunu ortadan kaldırmak amacıyla yapılan bir iç kavgadan kaynaklanmıştır. En önemli prens aileleri Mansurlar, Bardaklar, Salangirler ve Uraklar'dır. Berje'nin bahsettiği bu Mansur Nogayları'nın kimler olduğu konusunda net bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Kırım'da Mansuroğlu ifadesi sadece Edigü oğlu Mansur ve bu nesilden gelenler için kullanıldığından dolayı burada vermeyi uygun bulduk [10, s.14].

52 Söz konusu Türk nüfusunun varlığı coğrafyada Selçuklu ve Osmanlı eğitim geleneğinin devamlılığı açısından göz önünde tutulmalıdır.

53 Battuta, Oğuz lehcesinde Bişdağ (Beşdağ) olarak vermiş ve Biş; Türkler nezdinde beş demektir şeklinde izah etmiştir. Peştav ise Kazakça ve Tatarca gibi Kıpçak ağzıyla telaffuzdur [27, s. 473, 491].

SONUÇ

Nogay Ulusu, Deşt-i Kıpçak coğrafyasında yer alan Altın Orda siyasi çatısı altında toplanan Kıpçaklar başta olmak üzere coğrafyadaki Türk unsurlar ile İslâmiyet'i kabul etmiş Moğol kabilelerin İdil'in doğusunda Emir Edigü liderliğinde birleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Edigü Mangıt lideri Kutlu Kıyalı oğlu Edigü'nün soyu, Altın Orda Hanlığı'nda İslâmiyet'in kabulünde etkin isimlerden Baba Tukles'e ve Hz. Ebubekir'in oğlu Muhammed'e dayanmaktadır. Ruslara karşı göstermiş olduğu başarıları destanlara konu olan Emir Edigü, kendinden yüzyıl önce gelen ve Mangıtlara liderlik yapan Emir Nogay gibi, Altın Orda tahtını elinde tutmuştur. Edigü oğulları Musa Mirza'ya kadar tahtın ardındaki güç olan karaçi beylerinden olurken, Musa Mirza'nın son yıllarından itibaren müstakil hareket etmeye başlamışlardır. Bu yönüyle Nogaylar, Altın Orda bakayası olan diğer hanlıklardan ayrılmaktadır. Kırım başta olmak üzere, Kazan, Kasım, Sibir ve Astrahan Hanlıklarında Cengiz ananesi devam etmiş ve han soyundan (Cengiz neslinden) şehzadeler tahta çıkmışlardır. Oysa Nogay Ulusu'nun Musa Mirza'dan sonra şekillenmesinde hâkim unsur Edigü nesli olmuştur.

Nogay Ulusu'nun parçalanışı İsmail Mirza ile Yusuf Mirza arasındaki görüş ayrılığı ile başlamış olup 1555'te İsmail Mirza tarafından Yusuf Mirza'nın öldürülmesiyle şekillenmiştir. Nogay Ulusu'ndan ilk kopan parça İsmail Mirza'nın Rus yanlısı siyasetine karşı çıkıp, Yusuf Mirza'yı destekleyen Musa oğlu Şıkamamay oğulları olmuştur. Altı kardeş olan bu oğullar Emba Nehri'ne giderek *Altavul (Embuluk) Ordası'nı* kurmuşlardır. Nüfusları kalabalık olmadığı için Nogay Ordaları içindeki rolleri azdır.

Nogay Ulusu'ndan kopan ikinci parça ise Gazi –Kadı, Kiçi, Küçük– Nogayları olmuştur. Bunlar; İsmail Mirza tarafından Uluğ Nogay Ordası'ndan kovulan Yusuf Mirza oğulları ve onlara destekleyenlerdir. Rus karşıtı bir siyaset izleyen Kırım ve Osmanlı himayesini tercih edenlerin toplandığı *Küçük Nogay Ulusu*; Orak oğlu Gazi Mirza liderliğinde, Musa oğlu Mamayoğulları ve İsmailoğullarının bir kısmının 1557-58'de Kuban Nehri boyunda ve Azak çevresinde Kırım Hanlığı'nın himayesinde yerleştirilmeleriyle ortaya çıkmıştır. İdil'in doğusundan kalan Uluğ Nogay Ulusu zamanla, Rus ilerleyişiyle hareket sahasını kaybetmiş askeri ve ekonomik sebeplerle batıya kaymıştır. Küçük Nogay Ulusu ise Kırım Hanlığı'nın ve Osmanlı Devleti'nin siyaseti dâhilinde, Kırım Yarımadası, Özi, Turla ve Tuna'ya kadar olan bölgelere aktarılmışlardır. Kalmuk baskınlarından kaçan Nogayların bir kısmı ise Çerkes topraklarına sığınmışlardır.

İdil'den Tuna'ya kadar çok geniş bir coğrafyaya parçalanan Nogaylar adlandırılmalarında çeşitli unsurlar etkili olmuştur. Söz konusu unsurların ilki;

Kırım Hanlığı'nın Nogayları yerleştirdiği bölgelerin isimleridir; Kuban Nogayları, Bucak Nogayları gibi. İkinci unsur Nogayların hâkimiyetindeki altında bulunan uruğların isimleri; Cemboyluk Nogayları, Yedisian Nogayları, Kıpçak Nogayları gibi. Üçüncü unsur ise Edigü neslinden gelen mirzaların isimleriyle yapılmıştır. Bu isimlendirme diğer isimlendirmelerden müstakil değildir. Kuban'daki, Bucak'taki, Kırım Yarımadasındaki, Çerkes topraklarındaki olmak üzere bütün Nogaylar tabi oldukların mirzaların isimlerini kabile ismi olarak kullanmışlardır. Bu kullanım bazen tek başına olurken bazen diğer bölge ve uruğ isimleriyle birlikte de ifade edilmiştir. Gerek Kırım Hanlığı himayesinde gerekse Osmanlı topraklarına iskânlarda bu kabile isimleri de kullanılmıştır.

Nogaylar'da başlarındaki mirzanın adıyla anılma geleneği Edigü oğlu Mansur Mirza'ya kadar gitmektedir. Yerli kaynak olan Umdu'tü'l-Ahbâr'da Mangıtlar, *Mangıt-Mansuroğulları* olarak adlandırılmışlardır.

Musa Mirza'nın oğulları *İki Ananın Oğulları* olarak adlandırılmış olup Musa Mirza'nın eşi Şerife Sultan Hanımdan olanlar *Sultanoğulları* olarak bilinmektedir.

Musa oğlu Mamay nesli bir yandan *Mamayoğulları* olarak bilinirken, Orak oğlu Gazi ile birlikte Küçük Nogay Ulusu'nun içinde yer alıp, Orakoğulları ile birlikte hareket etmeleri hasebiyle Kırım'da *Orak-Mamayoğulları* olarak ifade edilmişlerdir. Musa oğlu Alçağır oğlu Orak neslinden gelenler *Orakoğulları* olarak bilinmişlerdir.

Musa oğlu Şaydak oğlu İslam Mirza oğlu Kasay neslinden gelenler *Kasayoğulları* olarak adlandırılmışlardır. Kasay oğlu Kasbolat'ın nesline *Kasbolatoğulları* adı verilirken, Kasay oğlu Nevruz nesline *Nevruzoğulları* adı verilmiştir. İki eşi olan Nevruz Mirza'nın eşinin biri Çerkes Beyinin kızı olması ve Kalmuk saldırılarında Çerkes topraklarına sığınmaları, Nevruzoğullarının bu coğrafyada etkin olmalarına salık vermiştir, bu nedenle Çerkes kabilesi olan Nevruzlarla karıştırılmamaları gerekir.

Musa oğlu İsmail oğlu Tenakmat'ın nesline yedi oğlu olması hasebiyle *Yediçekioğulları* adı verilmiştir. Yediçekioğulları; Ten Akmat'ın yedi oğlunun isimleriyle adlandırılmış olan; *Ormembetoğulları*, *Canmembetoğulları*, *Membetoğlu*, *Mamayoğlu*, *Aksakoğlu*, *İşterekoğulları*, *Çaşterekoğulları* (*Yaşterekoğulları*)'ndan oluşur. Bu isimlendirmeler Osmanlı topraklarında iskân edilen Nogaylar arasında ve günümüzde dahî kullanılmaktadır.

Nogay Kabile İsimleri -Yedisán (Yedsán)-		
SİYASİ PARÇALANMALARLA ALDIKLARI İSİMLER	YAŞADIKLARI COĞRAFLAR- DAN ALDIKLARI İSİMLER	BAŞLARINDAKİ EDİĞÜ NESLİ MİRZALARDAN ALDIKLARI İSİMLER
-Büyük Nogay Ulusu -Küçük Nogay Ulusu (Kiçi-Kadı-Gazi) -Altıul (Cemboyluk) Nogayları	-Bucak Nogayları -Kuban Nogayları -Peştav (Peştö) Nogayları -Cemboyluk Nogayları (Cimboyluk- Camboyluk Yemboyluk)	-Mansuriler -Sultanoğulları -Mamayoğulları -Orakoğulları -Orak-mamayoğulları -Kadı Mirza Nogayları -Kasayoğulları -Kasboatoğulları -Karamirzaogulları -Nevruzoğulları -Abdullahoğulları -Seltanoğulları -Kalavlar -Ormembetoğulları -Canmembetoğulları -Membetoğulları -Mamayoğlu -Aksakoğlu -İşterekoğulları -Caşterekoğulları (Yaşterekoğulları) -Divey Nogayları -Yediçekioğulları (Yedişki-Bedişki- Yedişkul)

REFERENCES

1. BOA.A.DVN=Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadâret Divan (Beylikçi) Kalemî Belgeleri: A.DVN.156-49.
2. BOA.A.MKT.MHM=Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Kararı Evrakı: A.MKT.MHM.188-21; A.MKT.MHM.222-40.
3. BOA.A.MKT.NZD=Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadâret Mektubî Kalemî, Nezâret ve Devâir Evrakı; A.MKT.NZD.288-14; A.MKT.NZD.317-97; A.MKT.NZD.321-32; A.MKT.NZD.324-9; A.MKT.NZD.327-92; A.MKT.NZD.329-53; A.MKT.NZD.335-61; A.MKT.NZD.336-32; A.MKT.N.Z.D.317-97; A.MKT.NZD.335-61; A.MKT.NZD.336-32; A.MKT.NZD. 356-70.
4. Abdullah İbn Rıdvân. *Tevârih-i deşt-i Kıpçak'an Hıttâ-i Kırım veya Tevârih-i Tatar Hânân-ı Kadîm ve Ahvâl-i Deşt-i Kıpçak*. Haz. M. Akif Erdoğan, Selçuk Uysal. İzmir, 2012. 80 s.

5. Abdülgaffar Kırımî. *Umdetü'l-Ahbâr*. Transcript: Derya Derin Paşaoğlu. Kazan, 2014. 418 s.
6. Akbıyık Hayrunnisa. "Mangıtlar". *İA*. Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C. 27, Ankara, 2003, s. 570-571.
7. Alpargu Mehmet. *Nogaylar*. İstanbul, 2007. 260 s.
8. Barthold Wilhelm. *Türk-Moğol Ulusları Tarihi*. Çev. Hasan Eren. TTK Yay. Ankara. 2006. 50 s.
9. Başer Alper. *Bucak Tatarları*. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Afyonkarahisar, 2010. 242 s.
10. Berje Adolf. *Kafkasyalı Dağlı Kavimlerin Kısa Tasviri*. Tiflis, 1858. 85 s.
11. Bıyık Ömer. *Kırım'ın İdari ve Sosyo-Ekonomik Tarihi [1600-1774]*. Ötüken Yay. İstanbul, 2014. 300 s.
12. *Das Buch Der Dschingis-Legende (Defter-i Çengizname)*. Haz. Maria Ivanics, Mirkasym Usmanov. Studia Uralo-Altaica. Szeged, 2002. 324 s.
13. Derin Paşaoğlu Derya. *Nogaylar, Nogay Göçleri ve Nogayların Türkiye'de İskânları*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara, 2009. 429 s.
14. Derin Paşaoğlu Derya. Altın Orda Hanlığı'nda İslâmiyet'in Yerli Kaynaklara Yansıması: Umdetü'l-Ahbâr Ve Ötemiş Hacı Örneğinde. *Özbek Han Camii'nin 700. Yıldönümü İle İlgili Kırım'daki İslâm Mirasını Öğrenme ve Mirasın Korunmasının Aktüel Sorunları Uluslararası Konferansı*, 14-18 Ekim. Akmesit (Simferepol), Kırım. 2014, s. 105-125.
15. Derin Paşaoğlu Derya. Altın Orda ve Kırım Sahasında Bozkır Aristokrasisinin Güçlü Temsilcileri: Emir Rektemür ve Şirin Mirzalar. *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)*, C. 33, S. 56. Ankara, 2014, s. 147-190.
16. DeWeese Devin. *Islamization And Native Religion In The Golden Horde, Baba Tükles and Conversion to Islam in Historical and epic Tradition*. Pennsylvania, 1994. 638 s.
17. Ebu'l-Gazi Bahadır Han. *Türk'ün Soy Ağacı*. Çev., Doktor Rıza Nur. İstanbul, 2010. 336 s.
18. *Edige Destanı*. Yayına Haz. R. Sulti. Türksoy Yay. İstanbul, 1988.
19. Evliya Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*. 7. Kitap, cilt: 2. Haz. Seyit Ali Kahraman. YKY Yay. İstanbul, 2011. 828 s.
20. Fedakâr Cengiz. *Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı*. İstanbul, 2014. 320 s.
21. Fisher Alan. *Kırım Tatarları*. İstanbul, 2009. 336 s.
22. Forbez Manz Beatrice. The Clans of The Crimean Khanate 1466-1532. *Harvard Ukrainian Studies*, 1978, vol. 2, no. 3, September, s. 282-309.
23. Golden Peter B. *Türk Halkları Tarihine Giriş*. Çev. Osman Karatay. Karam Yay. Ankara, 2002. 389 s.
24. Gömeç Saadetin. *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*. Ankara, 2006. 480 s.
25. Gündoğdu Abdullah. *Hive Hanlığı*. Ankara, 1995.
26. Hudyakov Mihail. *Kazan Hanlığı Tarihi*. Çev. Ayaz İshakî, Haz. İlyas Kamalov. TTK Yay. Ankara, 2009. 480 s.
27. İbn Battûta. *İbn Battûta Seyahatnâmesi*. C. I. Çev. Sait Aykut. YKY Yay. İstanbul, 2010. 327 s.
28. İbni Arapşah. *Acâibu'l-Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*. Çev. Ahsen Batur. Selenga Yay. İstanbul, 2012. 580 s.

29. İnalçık Halil. Kırım Hanlığı. *İA. Türkiye Diyanet Vakfı Yay. C. 25.* Ankara, 2002, s. 452-458.
30. Kafalı Mustafa. Cuci Ulusu'ndaki İl ve Kabilelerin Siyasi Roller ve Ehemiyetleri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi.* S. 2, Ekim, 1971. İstanbul, 1971, s. 99-110.
31. Kafalı Mustafa. *Altın Orda Hanlığı'nı Kuruluş Ve Yükseliş Devirleri.* İstanbul, 1976. 169 s.
32. Kafalı Mustafa. Altın Orda Hanlığı. *Türkler.* C. 8. Yeni Türkiye Yay. Ankara, 2002, s. 397-410.
33. Kamalov İlyas. *Altın Orda ve Rusya (Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi).* Ötüken Yay. İstanbul, 2009. 376 s.
34. Karpat Kemal. Bucak. *İA. Türkiye Diyanet Vakfı Yay. C. 6.* İstanbul, 1992, s. 341-343.
35. Kefeli İbrahim Efendi. *Tevârih-i Tatar Han ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak Ülkelerininindir.* Yayına Haz. İsmail Otar. Eskişehir, 2005. 184 s.
36. Keraytov P.X. *Nogaytsı.* Stavropol, 2009. 464 s.
37. Kesbî Haşim Mehmed Efendi. *Ahvâl-i Anapa ve Çerkes.* Hazırlayan Mustafa Özsaray. Kafkas Vakfı Yay. İstanbul, 2012. 160 s.
38. Kıldıroğlu Mehmet. *Kırgızlar ve Kıpçaklar.* TTK Yay. Ankara, 2013. 311 s.
39. Kırımlı Hakan. *Türkiye'de Tamgalar ve Nogay/Kıpçak Kabileleri.* Proje no. 107K312. Ankara, Mart, 2010. 55 s.
40. Kurat Akdes Nimet. *IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavim ve Devletleri.* Murat Kitabevi Yay. Ankara, 2002. 516 s.
41. Kurat Akdes Nimet. *Türkiye ve İdil Boyu.* TTK Yay. Ankara, 2011. 195 s.
42. *Mamay Nogay Türklerinin Kahramanlık Destanı.* Editör Murat Yılmaz. TÜRK-SOY Yay. Ankara, 2010. 186 s.
43. *Moğolları Gizli Tarihi.* Çev. Ahmet Temir. TTK Yay. Ankara, 1995. 300 s.
44. Nizamüddin Şâmî. *Zafername.* Çev. Necati Lugal. TTK Yay. Ankara, 1987. 403 s.
45. Nogay Sami. *Nogay Türkleri.* Ankara, 1997. 111 s.
46. Novoselyskiy A.A. *XVII. Yüzyılın Birinci Yarisında Moskova Devleti'nin Tatarlarla Mücadelesi.* Terc. Kemal Ortaylı. Haz. Erhan Afyoncu, İlyas Kamalov. TTK. Ankara, 2011. 484 s.
47. Ötemiş Hacı. *Çengiz-Nâme.* Haz. İlyas Kamalov. TTK Yay. Ankara, 2009. 87 s.
48. Remmal Hoca. *Tarih-i Sahip Giray.* Haz. Özalp Gökbilgin. İstanbul, 2000. 411 s.
49. Rızaeddin Fahreddin. *Altın Orda ve Kazan Hanları.* Çev. İlyas Kamalov. İstanbul, 2003. 224 s.
50. Sarıcık Murat. Seyyidlerle ilgisi Açısından Ahzab Suresi'nin Otuzüçüncü Ayeti ve Tarihi Tesirleri. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* s. 11, Erzurum, 1993, s. 183-210.
51. Schmitz Andrea. *Edige Destanı Bir Kahramanlık Geleneğinin İçeriği, Oluşumu ve Etkileri.* Çev. Can bulut. İzmir, 2004. 243 s.
52. Şerefüddin Ali Yezdî. *Emîr Timur (Zafername).* Selenge Yay. İstanbul, 2013. 512 s.
53. Tiesenhausen W.De. *Altınordu Tarihine Ait Metinler.* Çev. İsmail Hakkı İzmirli. İstanbul, 1941. 456 s.
54. Togan A. Zeki Velidi Togan. *Türk İli (Tükistan) ve Yakın Tarihi.* İstanbul, 1947. 704 s.
55. Toparlı Recep–Vural, Hanifi–Karaatlı Recep. *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü.* TDK. Ankara, 2014. 338 s.

56. Trepavlov V.V. *İstoriya Nogayskoy Ord.* Moscow, 2002. 752 s.
57. Trepavlov V.V. *The Formation And Early History of The Manghit Yurt.* İndiana University Research Institute For Inner Asian Studies. İndiana, 2011. 55 s.
58. Uzunçarşılı İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi.* C. 2. TTK Yay. Ankara, 1995. 756 s.
59. Yakubovskiy A.YU. *Altın Ordu ve Çöküşü.* Çev. Hasan Eren. TTK Yay. Ankara, 1992. 277 s.

Yazar hakkında: Derya Derin Paşaoğlu – Yrd.Doç.Dr., Tarih Bölümü, Edebiyat fakültesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi (61080, Merkez, Trabzon, Türkiye); derinderya@ktu.edu.tr

The Place Of Edigü And His Descendants In The Noghai Nation

Derya Derin Paşaoğlu

(Karadeniz Technical University, Turkey)

Abstract. As a result of the throne struggles following the death of Toktamış Khan in Golden Horde Khanate, Jochi nation becoming to gather around the princes coming from Jochi generation in Cumania geography had divided into political parts like Crimea, Kazan, Qasim, Noghai, Kuchum and Astrakhan in 15th century. The occurrence and political structure of Noghai nation that was one of the parts of that Jochi nation were achieved by Emir Edigu and his sons. Current Noghai tribes have been organised with mirzas coming from Edigu dynasty and the names of the tribes, again, reflect these mirzas.

In our study, with reference to the identity of Emir Edigu during the emergence of the Noghai Nation, separation of Noghai Nation under the leadership of the sons of Edigu (Noghai mirzas) and the places of mirzas from the Emir Edigu generation in Noghai tribes were considered in terms of the local resources and Ottoman archive registrations related with said tribes. The matter of place of Noghais in Ottoman State, Crimean Khanate and Russia triangle in political relations are not considered in this study, since the scope of the political and military relations exceed the limits of this study where these matters are only considered to define the role of Noghai leaders in these relations.

Keywords: Noghai, Crimean, Tatar, Edigü (Edige), Descendants of Nevruz, Descendants of Kasay, Descendants of Mamay, Descendants of Ormembet, Yedisan.

About the author: Derya Derin Paşaoğlu – Ph.D., Assistant Professor, the Department of History, Faculty of Letters, Karadeniz Technical University (61080, Merkez, Trabzon, Turkey); derinderya@ktu.edu.tr

Место Эдиге и его потомков в Ногайском улусе

Дерья Дерин Пашаоглу

(Черноморский технический университет, Турция)

Аннотация. В результате борьбы за трон после смерти Тохтамыш хана в Золотоордынском ханстве Улус Джучи в XV веке был разделен на части, как-то: Крым, Казань, Касим, Ногай, Кучум и Астрахань, каждая из которых оформилась вокруг князей, происходивших из рода Джучи.

В исследовании упоминаются следующие события: появление Ногайского улуса и его связь с деятельностью Эмира Эдиге; времена правления сыновей Эдиге и разделение Ногайского улуса на части; роль мирз Ногайских племен из рода Эдиге. Данные взяты из местных источников и регистров Османского архива.

Вопрос о месте ногайцев в политических отношениях Османского государства, Крымского ханства и России в данном исследовании не затрагивается, так как политические и военные связи выходят за рамки настоящего исследования. В работе эти моменты рассматриваются только с целью определения роли ногайских лидеров в этих отношениях.

Ключевые слова: Ногай, Крым, татары, Эдиге, потомки Невруза, потомки Касайя, потомки Мамайя, потомки Ормамбета, Едисан.

Сведения об авторе: Дерья Дерин Пашаоглу – доктор философии, кафедра истории, филологический факультет, Черноморский технический университет (61080, Центр, Трабзон, Турция); derinderya@ktu.edu.tr